

Londra'da Bir Memlûk Beyi: Muhammed Bey Elfi (Ekim-Aralık 1803)*

A Mamluk Bey in London: Muhammad Bey El-Elfi (October-December 1803)

Selda Güner**

Öz

Bu çalışma Mısır'ın Napoleon Bonaparte tarafından işgalini müteakip, Mısır siyasetinin geleneksel aktörleri olan Memlûk beylerinin zevalinden ve onlardan biri, Muhammed Bey Elfi'nin Mısır Memlûkleri için çare arayışlarını anlatmayı amaçlamaktadır. Elfi Bey, Mısır'ın gördüğü son büyük Memlûk beyidir. Onun Mısır'ın işgalinden sonra gerek Bâbîâli ve İngiltere, ayrıca sair Memlûk hizipleriyle ilişkileri tam manasıyla açıklığa kavuşmuş değil. Diğer taraftan Elfi Bey iktidarını, hanesinden ve Kahire'de sağladığı iktisadî itibardan almaktadır. Bu sebeple Elfi Bey'i Osmanlı Mısır'ının eski rejiminin temsilcilerinden biri olarak değerlendirmek mümkündür. Bu vaziyette, Memlûklerin kendi aralarında ki iktidar mücadelesi ve Mısır, Fransa ve İngiltere nezdinde beynelmil bir mesele haline gelmiştir. Memlûkler nasıl kurtulur? Sorusuna bir cevap arayan Elfi Bey, Bonaparte karşısında Bâbîâli yanında yer alan ve Bâbîâli'nin Memlûkleri ortadan kaldırma siyasetinde iki taraf arasında arabuluculuk yapan İngiltere'nin yardımını istedi. Hatta Londra'ya yaptığı seyahatin sebebi de bu maksatlardır. Burada Ekim-Aralık 1803 tarihleri arasında Muhammed Bey Elfi'nin Londra'da Memlûkler adına bulunduğu dönemdeki faaliyetleri anlatılacaktır. Bu konuda dönemin İngiliz basınında Elfi Bey ve faaliyetleriyle ilgili yer alan haberlerin yanı sıra İngiliz ve Osmanlı Arşiv belgelerinden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Memlûkler, Muhammed Bey Elfi, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu, Fransa.

Abstract

This study aims to explain that after the Napoleonic invasion of Egypt, the decadence of Mamluk Beys the traditional actors in the Egyptian domestic politics, and one of them, Muhammad Bey el-Elfi's solution seeking in London. Elfi was the last great Mamluk Bey in Egypt. After the invasion of Egypt, his relations with Sublime Porte and England and also other Mamluk factions have not been clarified completely. In addition Elfi's power was based on his household and economic dignity. For this reason Elfi Bey can be considered as one of the representatives of the 'ancien regime' of Ottoman Egypt. In that case, struggles between Mamluk factions and Egypt become an international issue in the eyes of Britain and France. Elfi Bey, seeking an answer the question of How to survive the Mamluks?, asked for help from Britain. It is very obvious that England supported the Sublime Port against Bonaparte and also mediated between the Sublime Porte and the Mamluks. Even this was the reason for his travel to London. So it will be described his activities in the October-December 1803 in London on behalf of Memlûks. The National Archives documents (in Britain), The Ottoman archive and news about Elfi Bey and his activities in London in British press elucidated this issue.

Keywords: Egypt, Mamluks, Muhammad Bey Elfi, Britain, the Ottoman Empire, France.

* Makalenin Geliş Tarihi: 11.03.2015 Kabul Tarihi: 10.11.2015

** Yard. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, E-posta: sguner@hacettepe.edu.tr

görsel

Akademik
Bakış

41

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

Giriş

Mısır ve Memlûk tarihinin Fransız işgali (1798-1801)¹ sonrası gelişmelerinde önemli bir rol oynayan Muhammed Bey Elfî (1751?-1807), modern Osmanlı veya Mısır tarih yazımında yeteri kadar incelenmemiştir. Şüphesiz bu eksiklik, onun Bonaparte'ın Mısır'ı işgali gibi önemli bir hadisenin gölgesinde kalmasıyla izah edilebilir. Diğer taraftan bu çalışmanın konusu olan Elfî Bey'in Londra yolculuğu hakkında Douin'in 6 Nisan 1925'de Mısır Enstitüsü'nde (Kahire) sunduğu "*L'Ambassade D'Elfî Bey A Londres Octobre-Decembre 1803*" başlıklı tebliği yapılmış ilk ve tek çalışma olarak dikkati çekmektedir.² Douin, tebliğinde dönemin bazı İngiliz gazeteleri ile İngiliz arşiv belgelerini kullanmış fakat Osmanlı arşiv malzemesinden istifade etmemiştir. Onun hâkim perspektifi genel ve Mısır ve "Büyük Güçler" eksenlidir. Douin, tebliğinde, 1798 sonrasında Mısır Memlûk beylerine dikkat çekmek istemişti. Özellikle onun hareket noktasını mezkûr tarihten sonra Memlûklere dair müsbet bir tarih yazımının olmaması teşkil eder. Memlûklere getirilen eleştirilerden bahsederken, Mısırlı Şeyh El-Jabarti ve Mehmet Ali Paşa'nın askerlerinden Fransız Felix Mengin'in anlattıklarına yer verir. Napolyon karşısında yenilgiye uğrayan ve ülkelerinin işgaline karşı koyamayan Memlûk beylerinin içinde buldukları ahvali tasvir eden Douin, bu beylerden özellikle bir tanesinin Mısır'ın ve Memlûklerin kurtuluşu için verdiği mücadeleyi ön plana çıkarmaya çalışır: Muhammed Bey Elfî (1751?-1807). Bu sebeple Elfî Bey'in İngiltere'ye seyahatinin evveliyatı ve Londra'daki günleri Douin'in kullanmadığı İngiliz gazeteleri ve bu döneme dair yazılmış çalışmalar ve ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleriyle yeniden ele alınacaktır.

İlkin, Osmanlı ve Mısır tarih yazımında Memlûk imgesinin menfi olduğu belirtilmelidir. Osmanlı bakış açısı şüphesiz onların Fransızlara karşı Devlet-i aliyyenin şerefiyle münasip bir dirayet ve cesaret göstermemelerinden beslenmiştir. Nitekim onların yenilgisi, Nizam-ı Cedid'in meşruiyeti için kullanılacaktır. Mısır historiografisi ise 1805'ten sonra Mısır valisi olan Mehmed Ali Paşa'yı parlak kariyerini tebcil etmek adına Memlûkleri kötülemiştir. Birincisi, Napoleon'dan sonra Babıâli'nin Mısır'daki Memlûk nüfûzuna son verme isteğiyle izah edilebilir. Diğer argüman, Memlûk beylerinin Mısır halkına zulüm yapan mütegalibeler olduğu iddiasıdır ki bu iddia Napoleon'un Mısırlılara hitabında bile "Mısırlıları Memlûk zulmünden kurtarma"³ şeklinde yer alır.

1 Napolyon'un Mısır seferinin ilk zamanları hakkında detaylı bilgi için bkz. Al-Jabarti, *Al-Jabarti's Chronicle of the First Seven Months of the French Occupation of Egypt, Muharram-Racab 1213/15 June-December 1798*, (ed. ve çev. Shmuel Moreh), Leiden: Brill 1975.

2 Georges Douin, "L'Ambassade D'Elfî Bey A Londres Octobre-Decembre 1803", *Bulletin of Egyptian Institute*, 7, Cairo, 1924-1925.

3 2 Temmuz 1798'de Napolyon'un Mısır halkına hitabında, "Özgürlük ve eşitlik temeli üzerine kurulu Fransız Cumhuriyeti adına, General Bonaparte bildirmektedir ki Mısır'ı uzun süredir yöneten beyler, Fransız ulusunu aşağılamakta ve Fransız tüccarına zarar vermektedir. Kendilerinin ceza vakti geldi. Çok uzun bir sü-

Diğer yandan konuyla ilgili çağdaş literatürde, 1798 sonrası Mısır'a ilişkin dâhili meselelerin, Osmanlı, Fransa, İngiltere ve hatta Rusya eksenli *Grand Narrative*'de hak ettiği yeri bulamadığı belirtilmelidir. Oysa bu sıralar Mısır iç siyasetinin merkezinde Memlûkler yer almaktaydı. Bu babda Mısır'daki Memlûk zümresinin son dönemleri ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valiliğinin (1805) ilk yılları Kahire özelinde bir *yeni* ve *eski* idarî düzen mücadelesine sahne olmuştu. Burada Memlûk beyleri *eski* olanı temsil ederken⁴, Mehmet Ali Paşa'nın 1805 te Mısır valiliğine atanmasıyla başlayan süreç ise *yeni* dönemi işaret etmektedir. Yeni döneme tekaddüm eden 1801'de Amiens Anlaşması'yla Fransız birliklerinin ayrılmasını müteakip Mısır Memlûklerine yönelik Sultan III. Selim'in tavrı oldukça açıktı: Memlûklerin Napolyon'a karşı bir dirayetsizlik sergilemeleri yüzünden gözden çıkarılmışlardı. Sadece vakit ve kuvvet gerekliyordu. Ancak Napoleon'un işgaliyle birlikte Mısır'ın emperyal nüfûz hegemonyasının bir alanı haline gelmesi, Babîâlî'nin Mısır bahsinde tek başına bir karar almasına mani idi. Zira merkezin Memlûk hanelerinin ve beylerinin ortadan kaldırılması konusundaki kararlı tavrına rağmen, İngiltere'nin Memlûkler lehine bir tutum sergilemesi Mart 1811'e kadar Mısır'da Memlûk varlığının devamına imkân vermişti. Fakat 1798'den sonra Mısır'ın geleneksel idarî, siyasî ve askerî teşkilatının temsilcileri olan Memlûk beylerinin iktidarlarını tedricen kaybettikleri görülmektedir.

Memlûklere yönelik genel manzaranın ortasında, Muhammed Bey El-Elfî, 19. yüzyılın ilk yıllarında mühim ve parıltılı bir portre olarak temayüz eder. Onun kişiliğinin değişik yönleri ile Mısır siyasetindeki rolü devrin vakanüvisi Mısırlı Şeyh Al-Jabartî'nin dikkatinden kaçmaz, ismini sıklıkla telaffuz eder. Al-Jabartî ondan, "zalim" olarak bahseder; zalimlikte, "Elfî Bey de muadillerinden farklı değildir". Bununla birlikte Al-Jabartî'nin gözünde o mütekebbirdir, hesap yaparken her türlü ihtimali değerlendiren soğukkanlı bir siyasetçi ve ayrıca ilmi

redir Gürcistan ve Kafkasya'dan satın alınan bu köle ayak takımı dünyanın en güzel parçasını tiranlığı altına almıştır; Fakat kudretinden sual olunmaz Tanrı onların imparatorluklarının sona ermesini emretti". "On behalf of the French Republic which is based upon the foundation of liberty and equality, General Bonaparte makes it known that the beys who govern Egypt have for long insulted the French nation and injured its merchants: the hour of their punishment has arrived. For too long this rabble of slaves bought in Georgia and Caucasia have tyrannized over the most beautiful part of the world; but God, from whom all depends, has ordered that their empire shall cease. Bkz. <http://www.laits.utexas.edu/cairo/teachers/napoleon.pdf>., Abd Al-Rahman Al-Jabartî, *Al-Jabartî's Chronicle of the French Occupation 1798. Napoleon in Egypt*, (çev. Shmuel Moreh), Princeton: Markus Wiener Publishers 1997, s. 27. Ayrıca bkz. J. M. Moiret, *Memoirs of Napoleon's Egyptian Expedition, (1798-1801)*, (çev. ve ed. R. Brindle), London: Greenhill Books 2001. Ayrıca Bkz. *Pièces Diverses et Correspondance Relatives aux Opérations de l'armée d'Orient en Egypte*, Paris, Messidor An IX 1801. Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c.5, İstanbul: Güven Basımevi, 1971, s. 2781 *Pièces Diverses et Correspondance Relatives aux Opérations de l'armée d'Orient en Egypte*, Paris, Messidor An IX 1801.

4 Memlûklerin tarihi hakkında detaylı bilgi için bkz. P. M. Holt, "Mamluks", *EF*, Leiden: Brill 2012. <http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/mamluks-COM_0658> İsmail Yiğit, İA (TDV), c.29, ss. 90-97.

teşvik eden, âlimlerin dostu, nadide kitapları toplamaya özen gösteren muhterem bir beyefendidir. Tarihçi Al-Jabarti, onun için övgü dolu cümlelerine yenilerini ilave etmekten çekinmez: “*Elî Bey, cesarete, ciddiyete ve öngörüye sahip emirlerin sonuncusudur, bu yönde de kendi ırkından insanlar arasında benzeri bulunmamaktadır*”.⁵

Bu çalışma, Jabarti'den yapılan alıntılarda vurgulandığı gibi etkili bir Mısır Memlûk liderinin Londra'ya yapmış olduğu seyahatin ilgi çekici kısımlarını incelemeyi, İngiltere nezdindeki girişimlerini, Elî Bey'in siyasî maharetlerine dikkat çekmeyi ve onun şahsında, Memlûkleri içine çeken çöküşün bir anlatımını yapmayı amaçlamaktadır.

Napoleon'dan Sonra Mısır'da İç Savaş: Memlûk Hizipleşmesi ve Muhammed Bey Elî

Muhammed Bey Elî, Memlûk beylerinden Muhammed Murad Bey⁶ (ö.1801)'in hanesinde ve himayesinde yetişmiştir. Hatta Murad Bey, onu satın alırken bin *erdeb* kadar buğday ödediği için lakabının buradan geldiği düşünülmektedir. Elî Bey, Fransız işgalini takip eden zamanda (1798) bir lider olarak yükselmişti. Kendisi gibi Murad Bey'in hanesinden ön plana çıkan bir diğer Memlûk Beyi de Osman Bey Bardisi'ydi. Mısır'ın kim tarafından yönetileceği tartışmalarının Memlûkler arasında da bir rekabet yarattığı açıktır.

Mısır'ın dâhili idaresinde kimlere yetki verileceği meselesi özellikle Fransız işgali sonrası aciliyet kazanmıştı. Mısır zaten Fransız ve İngiliz kolonyal çıkarlarının merkezindeydi. Şüphesiz 1 Temmuz 1798'de Napoleon İskenderiye'ye geldiğinde asıl gayesi İngiltere'nin sömürgesi durumundaki Hindistan'a giden güzergâhın kontrolünü ele geçirmektir. Ancak bu durum Osmanlı Mısır'ında, 17. yüzyıldan itibaren siyasî ve iktisadî bakımdan yükselen ve Kahire'de Osmanlı paşasını kimi zaman sınırlandırabilecek kadar nüfûz sahibi Memlûk hanelerinin durumunu da menfi bir şekilde etkiledi. Fransız or-

5 Bkz. Al-Jabarti, *Abd al-Rahman al-Jabarti's History of Egypt, Aja'ib al-Âthar fi'l-Tarâjîm wa'l-Akhbâr*, (çev. C. Peycheff, T. Philipp), (ed. Thomas Philipp, Moshe Perlmann), c.4, Stuttgart: Franz Steiner Verlag 1994, s. 57.

6 Murad Bey Muhammed (?-1801), Muhammed Ebuzzeheb'in halefi olan Memlûk beyidir. Murad Bey aynı zamanda İbrahim Bey Muhammed (1775-98)'in de rakibiydi. “Zalim bir yönetici” olarak da tasvir edilen Murad Bey, İmbaba Savaşı'nda Napolyon karşısında yenilgiye uğrayan Memlûk birliklerini komuta etmişti. Napolyon Kahiye'yi ele geçirdiğinde onunla müzakerelere çalışmış, sonra da Yukarı Mısır'a kaçmıştı. Murad Bey'in Circe eyaleti valiliğinin kendisine verilmesi teklifi Fransızlarca reddedilmiş, kendisi Fransızlara Mısır'ı terk etmeleri karşılığında para teklif etmişti. Fransızların defalarca kendisini yakalama girişimlerinden kaçmayı başarmıştı, daha sonra İngilizlere bir ittifak teklif etmiş, buna göre İngilizlere İskenderiye, Dimyat ve Rosetta (Raşid)'yi işgal etme izni vermişti. Ayrıca bu anlaşmaya göre Memlûkler Babiâli'ye yıllık haraç ve savaş tazminatı ödeyeceklerdi. Murad Bey, anlaşma hayata geçmeden evvel vebadan ölmüştü. Bkz. Arthur Goldschmidt JR.- Robert Johnston, *Historical Dictionary of Egypt*, Oxford: The Scarecrow Press 2003, p. 274, Ayrıca bkz. David Ayalon, “Studies in Al-Jabarti I Notes on the Transformation of Mamluk Society in Egypt under the Ottomans”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 1, 3, 1960, p. 285-286.

dusu karaya çıktığında ilk olarak Memlûk beylerinin birlikleriyle karşılaşmış ve onları yenilgiye uğratmıştı. Ağustos 1801 tarihinde Fransız ordusu Mısır'dan ayrıldıktan sonra ise, burada düzenin yeniden tesisi konusunda bir anlaşmazlık çıkacağı aşikârdı; Mısır'ı kim yönetecekti? Bu soruya İngilizler, 'Osmanlılar' cevabını verirken, "Memlûkler de varlıklarını devam ettirmeli" şerhini koymuşlardı. Diğer taraftan Osmanlılar ise eyaletin tekrar Osmanlı merkezine tâbi olarak idare edilmesini istemektedirler. Ancak geçmişte olduğu gibi merkezden atanan bir vali, bu defa Memlûk hiziplerince sınırlandırılmamalıydı.⁷ Aslında Babîâli için Memlûk meselesi Mısır'ın *idaresine* dair bir mevzu olmaktan ziyade Fransız işgali sırasında bu birliklerin başarılı olamamalarıyla daha çok ilgiliydi. Zira 1798'de İmbaba ya da Piramitler Savaşı'nda Bonaparte'ın Memlûklere karşı üstün gelmesi ve bundan sonra Kahire'nin Fransız kontrolüne girmesi⁸, Babîâli nezdinde Memlûk ordusunun önemini ve gücünü tartışılır kılmıştı. Bundan sonra Osmanlı Devleti Mısır'daki Memlûk varlığına tahammül göstermeyeceğini ilan etmiştir.

İngiltere ise, Mısır'da pozisyonunu güçlendirmek ve hangi yerel aktörlerin desteklenmesi gerektiği konularında bir fikir ve taktik oluşturma çabasındaydı. Mesela 20 Haziran 1801 yılında Lord Elgin, Belgrad'dan yazdığı memorandumda, Memlûklerin sadece askeri değil ayrıca önemli eyalet gelirlerini kontrol ettikleri için ayrıca ticari güç sahibi bir unsur olduğunu belirtir, ancak Napolyon'un onların sayı, güç ve itibarlarına ciddi bir darbe vurduğunu da ilave eder. Eğer Britanya hükümeti Mısır'da ciddi yatırımlar yapar ve bu yatırımlar neticesinde ortaya çıkacak artı-değerden Memlûkleri uzak tutabilirse ancak o

7 "Amiens Musâlahası Mısır'ı Türklere iade etmiş ve onlar memleketi, General Menou'dan teslim etmişlerdi. Bonaparte ve Desaix tarafından zâyîât-ı azîmeye dücâr edilen Memlûkler imtiyâzât-ı kadîmelerini ve eski otuz tane beylerini istediler. Bu beylerin başlıcaları İbrahim Bey, Osman Bârdîsî, el-Elfi Bey idi. Bunlar Vâdî-i Nil üzerindeki nüfûz-ı kadîmelerini yeniden vaz' ve te'sîs etmek fikrinde idiler. İstanbul yeniçerileri kadar Kahire Memlûklerine de i'timâd etmeyen Sultan Selim, bilakis bu fırsattan istifâde ederek Babîâli'nin, Mısır'da te'sîs-i nüfûzunu istiyor ve kendi tarafından intihâb edilen bir paşanın icrâ-yı hükûmet etmesini, Memlûk beylerinin nüfûz-ı müşevveşine tercih ediyordu..." Edouard Driault, *Napoleon'un Şark Siyâseti Selim-i Sâlis, Napoléon, Sébastiani ve Gardane*, (çev. Köprülüzâde M. Fuat), (çev. yazı Selma Günaydın), Ankara: TTK 2013, s. 96.

8 1 Temmuz 1798'de İskenderiye'de karaya çıkan Fransız ordusu üç haftada Delta Bölgesi'ni tamamen kontrol altına almış ve İmbaba Savaşı nâm-ı diğer Piramitler Savaşı'yla da Kahire'yi ele geçirmişti. Bkz. Goldschmidt ve Johnston, *a.g.e.*, s.198. 1798'de Napolyon Mısır'ı işgal ettiğinde Mısır'da İbrahim ve Murad Beyler ve onların kuşdaşları (yoldaş) Süleyman Bey el-Ağa, İbrahim Bey el-Vâlî, Osman Bey el-Şarkavî, Eyüb Bey el-Kebir, Eyüb Bey el-Defterdar, Ahmed Bey el-Kilerci, Mustafa Bey, emirü'l hac Salih Bey ve Kasım Bey Ebu Seyf gibi Memlûk beyleri ön plana çıkmış durumdaydılar. Diğer taraftan İbrahim Bey'in sancakları Osman Beyel-Aşkar, İbrahim Bey'in oğlu Marzuk Bey, Abdurrahman Bey, Kasım Bey el-Muskuva, Eminü'l Bahreyn (eski Kahire ve Bulaq limanlarının emini) Kasım Bey ve Raşvan Bey. Murad Bey'in sancakları da, Muhammed Bey el-Elfi, Osman Bey el-Çukadar, Osman Bey el-Bardisi, Salim Bey Abu'l-Diyab, Muhammed Bey al-Manfuk'du. Bkz. Al-Jabarti, *Al-Jabarti's Chronicle of the First Seven Months of the French Occupation of Egypt*, s.33-34, ayrıca bkz. Al-Jabarti, *Abd al-Rahman al-Jabarti's History of Egypt...*, c.3/4, Stuttgart: Franz Steiner Verlag 1994, s.332-333.

takdirde onların artık tehdit oluşturmayan sınırlı askeri gücünden faydalana- bilirdi. Lord Elgin'in Memlûk tasavvuru malî gücü olmayan ve askeri kudreti sadece İngiltere'nin emrinde olan tâli ve lokal bir unsurdan ibaretti. Ayrıca idarî sistemin Mısır'ın çok sayıda paşalığa bölünerek tanzim edilmesi gerektiğini vurgulamıştı.⁹ Diğer taraftan Fransız işgalinin sona ermesinden sonra Mısır'da idarenin yeniden kurulması hususunda İngiliz hükümeti yetkililerince yazılan ama müellifi bilinmeyen bir raporda, Memlûklerin hakları, sahip oldukları ayrıcalıklar ve hukukî vaziyetlerinin anlaşılması tavsiye edilirken, askerî güç ve hizmetlerinin önemine vurgu yapılmaktaydı. Ayrıca raporda Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır'dan elde ettiği gelirlerin toplanma usulünün yeniden düzenlenmesi de yer almaktadır. Mezkûr raporda Mısır'da hali hazırda bulunan Türk birliklerinin disiplin altına alınmasının gerekliliğinden, Arnavutlardan ve diğer Avrupa devletlerinden yeni bir askerî birlik meydana getirilmesinin altı çizilmektedir.¹⁰

Mehmet Ali'nin hizmetindeki Fransız Mengin'in Memlûklerin askerî kapasitelerinin düşüklüğü hakkında yazdıkları da ipuçları sunar:

"Hep süvârî, iyi muallim, iyi mücehhez olmak üzere iki bin beş yüz Memlûk mevcûd bulunuyordu; fakat bunlar eskiden kendilerini temyiz eden tabîat-ı cengâverâneye mâlik değillerdi. Artık bunlar, ilk Avrupa piyâdelerine cesâret-i muannidâneleriyle ilkâ-yı hayret eden o süvârîler değildi. İtâat, ordugâhlarından tard ve def' edilmişti. Bütün muayyebâta dadanmıştılar. Eskiden, bir beyin hânesi şiddet ve metânet-i âdâtiyle, nizâm ve intizâmîyle ma'ruftu. Hâlbuki bugün o evler birer mekteb-i sefâhat hâline gelmişti. Ordugâhlarını sürü sürü muganniyeler, rakkâseler ta'kîb ediyor, Memlûklar bütün gecelerini çadırları altında bu fâhişelerle birlikte ıyş ü nüş etmekle geçiriyorlardı. Vaktiyle büyük bir süvârîye 'Dünyânın en büyük süvârîleri!' kelâm-ı takdîr-âmîzini sarf ettiren bu gözüpek ve cesûr zümre-i askerîyeyenin esbâb-ı za'f ve mahvından biri, hiç şübhe yok ki bu sefâhet-i rezîlânedir."¹¹

Osmanlı Mısır'ında askerî bir sınıf olmalarıyla ön plana çıkmış ve buradaki nüfuz ve itibarlarını büyük ölçüde savaşçı kimliklerine borçlu olan Memlûklerin, Fransız birlikleri karşısındaki yenilgileri Mısırlılar nezdinde bir itibar kaybını işaret etmektedir.¹² Diğer taraftan Memlûk birliklerinin Napolyon'un kuvvetleri karşısında yenilgiye uğramaları anlaşılır bir durumdu. Zira 400 gemiden oluşan bir konvoy 34 bin asker ve 16 bin deniz piyadesi ile Mısır'a gelmişti. Savaşın kilit noktası Fransız birliklerinin Akkâ'yı 1799'da kuşatmasıdır. Napolyon

9 Lord Elgin'in tavsiyelerinin yanı sıra J. J. Morier, Mısır'ın gelecekteki vaziyetiyle alakalı olarak George Hammond'a yazdığı mektubunda, Mısır'da emniyetin tesisi için Türklerin buradaki varlıklarının devamını ve Memlûklerin de tamamen ortadan kaldırılmasını seçenekler arasında koymaktadır. Ayrıca bkz. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke (1801-1803)*, Societe Royale De Geographie D'Egypte, s.27-28, 31, NA, FO, 78/32.

10 Bkz. NA, WO, 1/345.

11 Driault, *a.g.e.*, s. 97 ayrıca bkz. Paul Mouriez, *Histoire Méhémet-Ali: Vice-roi d'Egypte*, c.1, Le Chappe, 1857, s.292, Felix Mengin, *Histoire de l'Egypte sous le gouvènement de Mohammed-Aly*, Paris 1829.

12 Bkz. Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, *A History of Egypt: From the Arab Conquest to the Present*, Cambridge: Cambridge University Press 1994, s. 61. Goldschmidt – Johnston, s.167-169.

Akkâ'yı ele geçirememişti, ancak 1 Ağustos 1799'da Abukir savaşında Osmanlı birliklerini yenilgiye uğrattı. Napolyon, Fransa'daki dâhili iç meseleler sebebiyle 3 bin Fransız askerini Jean Baptiste Kléber komutasında Mısır'da bırakarak Fransa'ya dönmüştür. Bu dönemde İngiltere desteğiyle Osmanlılar Fransız birliklerine saldırmış, fakat 20 Mart 1800 tarihinde yapılan Heliopolis muharebesini Kléber'in birlikleri kazanmıştı. Diğer taraftan 14 Haziran 1800'de Kléber'in öldürülmesinden¹³ sonra Fransa'nın Mısır kuvvetlerinin komutasını devralan General Jacques de Menou 21 Mart 1801'deki Abukir muharebesinde İngiliz kuvvetlerine yenildi. Fransa ve İngiltere arasında 27 Haziran 1801'de Fransız ordusunun Mısır'dan çekilmesini ön gören bir anlaşma imzalandı. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa arasındaki barış ise 25 Haziran 1802'de nihai şeklini alacaktı.¹⁴ Bu anlaşmanın akabinde Fransız birlikleri Mısır'dan çekilmiştir.

Ne var ki Memlûk birliklerine dair sayısal veriler bulunamadığı için iki kuvvet arasında bir karşılaştırma yapılamamaktadır. Diğer taraftan Fransız askere daha önce Kuzey İtalya'da askerî rüşünü ispat etmiş Napoleon Bonaparte liderlik yapmaktaydı. Keza Napolyon'un Mısır sonrası tüm Avrupa'daki parlak zaferleri hesaba katılırsa, Memlûklerin abartılı bir ithama da maruz kaldıkları da söylenebilir. Ancak Babîâli'nin Mısır hezimetinin faturasını Memlûklere çıkardığı da aşikârdır. Kuvvetle muhtemeldir ki bundan sonra Babîâli Mısır'da Osmanlı vâlisi ve askeri (o zaman Nizam-ı Cedid) dışında başka bir kuvvetin varlığını istememektedir. Nitekim 1801 yılından itibaren Memlûklere karşı başlatılan harekâtın sebebi de bu olmalıdır. Memlûk meselesinde Dersaadet'in tavrı bir çelişki arz etmezken söz gelimi Fransa daha Napoleon Mısır'dan ayrılmadan evvel Memlûklerden mürekkep bir ordu kurmaya çalışmıştı. Hâlbuki Napoleon Kahire'de dağıtılan bildirisinde, daha önce söylendiği gibi Mısır'ın Arap ahalisini Memlûklerin kötülüğünden azad etmeyi taahhüt etmişti.

Elfi Bey'i 1803 tarihinde Londra'ya kadar götürün saiklerin zemini bu çerçevede gelişir. Ancak Elfi Bey ve onun sonu hüsrarla biten misyonunu anlamak için 1798 sonrasının politik kronolojisine daha yakından bakmak zaruridir.

Mısır'da Osmanlı egemenliğini yeniden tesis etmeye matuf İngiltere ve Babîâli arasında Fransa'ya karşı Ocak 1799 tarihli ittifak anlaşması imzalanmıştı.¹⁵ İki yıl sonra İngiliz-Osmanlı birlikleri ittifak mucibince Nil Vadisi'nde

13 BOA, HAT, 137/5650

14 Bkz. Kamil Koçak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2, 2008, s. 141-183

15 Fransa'nın Mısır'ı işgali (1798) ve Osmanlı ordusunun Fransa karşısındaki mağlubiyeti bir ittifak arayışını beraberinde getirdi. Osmanlı İmparatorluğu Fransa'ya karşı 3 Ocak 1799'da Ruslarla, ayrıca 5 Ocak 1799'da da İngiltere ile ittifak antlaşmaları imzaladı. Nihayetinde İngiltere, Rusya ve Fransa arasında yapılan 30 Ağustos 1801 tarihli antlaşma ile Fransız ordusu Mısır'dan çıkarıldı. Mısır'dan Fransızların çekilmesiyle, Mısır meselesi çözülmüş oluyordu. İngiltere, Fransızları bölgeden çıkarmak bahanesiyle girdiği Mısır'dan hemen ayrılmazken, Rusya da Boğazlardan kalıcı olarak geçiş hakkı talep etmişti. Bu hâlde Osmanlı

Fransızlara karşı birlikte savaştıkları gibi, ayrıca Londra, 1801'den itibaren Babîâli ile Memlûk beyleri arasında aracılık yapmaktaydı.¹⁶ Olası bir Memlûk-Fransız ittifakına mani olmak için İngiliz General Hutchinson, onların servet ve imtiyazlarının korunacağına dair Memlûk önderi Murad Bey'e resmî taahhütte bulunmuştu.¹⁷ Fakat Memlûk bahsi Babîâli ile Londra'nın pozisyonları arasındaki ihtilafın merkezini işgal etmekteydi.¹⁸ Sadrazam, beylerin tutuklanıp öldürülmelerini emrederken Osmanlı Kaptan Paşa'sı Memlûk beylerinin hudud haricine çıkarılmalarından yanaydı. İngiltere bu karar ve tasarruflara Mısır'daki üst düzey görevlileri vasıtasıyla itiraz eder. İngiliz itirazına Osmanlı cevabı tevkif edilen bazı Memlûk beylerinin Kaptan Paşa huzurunda öldürülmeleridir. Geri kalan Memlûk beylerinin canlarının bağışlanması için Kahire'deki konsolosluk sekreteri ile General Stuart'a vaziyete vaz'-ı yed etmeleri direktifi verilir, her iki görevli Osmanlı muhataplarına idamları sürdürmenin tarafeyn arasındaki 'münasebat-ı dostani'ye zarar vereceği ikazında buldukları gibi Mısır'daki Osmanlı ve Arnavud birliklerine kumanda eden sadrazama İngiltere'nin Mısır'da yeniden 'Memlûk Hükümdarlığı' kurmak gibi niyetleri olmadığı yününde garantiler vermişlerdi. Bu müdahale üzerine bazı Memlûkler serbest bırakılmıştı. Ancak henüz tutuklanmamış İngiliz taraftarı bazı Memlûk beylerinin Osmanlı takibatından kurtarılıp Yukarı Mısır'a kaçmalarında Britanyalıların bizzat yardım etmeleri İstanbul'u öfkeli edecektir. Bu inatlaşma ve İngiltere'nin Babîâli'nin tam aksi istikamette bir Memlûk siyaseti izlemesinde, Douin, Mısır'da Osmanlılar ve Memlûkler arasında uzun süreli bir iç savaşın çıkmasından duyduğu endişe ile bunun Mısır'ı zayıflatıp yeni bir Fransız işgaline sebep olacağı ihtimalini göstermektedir.¹⁹ Her türlü diplomatik çabaya rağmen Osmanlılar ile Memlûkler arasında kısmi bir iç mücadelenin yaşanması her ne kadar Douin'i haklı çıkarsa da onun yorumunun naif ve İngiliz yanlısı gerekçelere dayandığı açıktır: Şöyle ki Hint yolu üzerindeki Mısır'da Osmanlı kuvvetlerinin Napolyon işgali karşısında gösterdiği zaaf

devlet ricali, Fransa ile ittifak kurma yoluna giderek 25 Temmuz 1802'de Fransa ile Paris Antlaşması'nı imzalamıştır. Bkz. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812)*, (çev. Nilüfer Epçeli), c. 6, İstanbul: Yeditepe Yayınları 2011, s. 622-623.

- 16 Babîâli Fransa karşısında Mısır'ın savunulmasında İngiltere'nin gösterdiği desteği unutmaksızın, İngiltere'nin uzun zamandır daimi bir ticarî temsilcilik açmak istediği Mısır'a kalıcı olarak yerleşmesinden endişe duymuştu. Zira altı İngiliz gemisi Mısır sahillerini gözetim altında tutarken, Osmanlı adına Fransızlardan geri alınan Mısır eyaletinde, 5 bin kişilik Hint birliklerini konuşlandırmıştı. Bkz. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epçeli), c. 5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s.129.
- 17 Straton'un Lord Hawkesbury'e 21 Ocak 1804'de gönderdiği mektupta bu konudan bahsedilmektedir. Bkz. NA, WO, 1/347, ayrıca bkz. Douin, a.g.m., s.97, ayrıca bkz. Oliver Warner, *The Battle of The Nile*, London: B. T. Batsford Ltd. 1960, s. 40, Piers Mackesy, *British Victory in Egypt, 1801. The End of Napoleon's Conquest*, London: Routledge, s. 174-175, Charles John Fedorak, "The French Capitulation in Egypt and the Preliminary Anglo French Treaty of Peace in October 1801: A Note", *International History Review*, 15, 1993, ss. 525-534.
- 18 Bkz. Douin, a.g.m., s. 97, Jean-Pierre Doguereau, *Guns in the Desert: General Jean-Pierre Doguereau's Journal of Napoleon's Egyptia Expedition*, (çev. Rosemary Brindle), Westport: Praeger 2002, s. 19.
- 19 Douin, a.g.m., s. 97.

Görüş

Akademik Bakış

48

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

Majeste'lerinin hükümetini pekâlâ firavunlar ülkesinde daha kalıcı bir statü elde etmeye yöneltmişti. Bu yeni statü ise Mısır'ın tamamında olmasa bile Delta bölgesinde ve özellikle İskenderiye'de İngiliz donanma varlığına daha uzun süreli bir ikamet sağlanmasıyla mümkün olabilirdi. Şimdi ve daha sonra 1807'de İskenderiye önlerinde İngiliz donanmasının tekrar zuhur etmesinin sebebi,²⁰ Avrupa'da Koalisyon savaşları Kıta çapında şiddetli bir İngiliz-Fransız rekabetine dönüşmüşken Akdeniz ve Hint yolunda 'düşman'a böylesi mühim bir mevzii bırakmamak, Mısır'ın legal ve fakat zayıf sahibi Osmanlılara yardım etmekte. Şimdi (ve 1807'de) İngiltere'nin Mısır'da daha uzun süreli ikamet arzusu ise onu iç meşruiyet arayışına sevk etmiş ve Memlûkler o meşruiyetin iç tedarikçisi olma sıfatını kazanmışlardı. Memlûklerin nokta-ı nazarından ise, kendilerini yok etmeye azimli bir Sultan'a karşı varlıklarını sürdürmenin harici dayanağının İngiltere olacağı çok belliydi.

Genel tablo bu minvalde şekillenmişken dikkat çekici olan, İngiliz komutanlar arasında Memlûk beylerine karşı anlaşmazlıklar olmasıdır. Stratton ve Lord Cavan, beylerin kendi kaderlerine terk edilmelerini isterken, Gize'deki Stuart ve Ramsey'in, beylerin desteklenmesi yönündeki ısrarları ve kaçmalarına yardım etmeleri çelişkili bir tavır olarak algılanmaktaydı.²¹ Bu sırada Kahire'deki İngiliz temsilcisi Alexander Straton, Lord Elgin'e, Yukarı Mısır'da bulunan Elfî Bey'in dikkate değer bir askeri gücün başında olduğunu, Gize'deki beylerin Elfî'ye katılmalarını engellemenin imkânsız olduğunu bildirmişti.²²

Memlûk cephesinde ise, Fransız birliklerinin 1801'de Mısır'dan çekilmelerinden sonra beyler arasında liderlik mücadelesi yaşanmaktaydı. Bu mücadelede iki figür, eski Memlûk lideri Murad Bey'in hanesinden Osman el-Bardisi ve Muhammed Elfî Beyler iki rakip olarak ortaya çıktılar.²³ Fransız işgali, itibarlarını erozyona uğratmasına rağmen, manevî hasarın giderilmesi konusunda işbirliği yapmaktansa geçmişte yaptıkları gibi, birbirleriyle savaştılar. Fransız işgali ile birlikte Memlûklerin Mısır'daki güçlerinin zayıfladığı aşikârdı. Mısır panoramasına bu sıralar zayıf bir lokal unsur olarak Memlûkler, onları cezalandırmaya niyetli merkezi güç olarak Babîâlî ve her ikisinin arasında kalmış harici devlet olmak itibarıyla Britanya hakimlerdi.

20 Fatih Yeşil, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, (ed. Seyfi Kenan), İstanbul: İSAM 2010, s. 391-494.

21 Bkz Zinkeisen, *a.g.e.* c.7, s. 97, ayrıca bkz. Comte de Noé, *Mémoires Relatifs a l'expédition Anglaise Partie du Bengale en 1800 Pour Combatre en Egypte l'armée d'Orient*, Paris 1826, s. 241.

22 Bkz. *L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke (1801-1803)*, s. 182.

23 Osman Bey Bardisi ve Muhammed Bey Elfî arasındaki rekabetin edebî bir anlatımı için bkz. George L. Aiken, "An Arab's Faith: A Tradition of Modern Egypt", *Ballou's Monthly Magazine*, 32, 2, 1870, s.155, ayrıca mezkûr hizipleşme için bkz. Thoha Hamim, *The British and French Responses to Muhammad Ali's Policies*, Mc.Gill University, Montreal 1992 (Yayınlanmamış Master Tezi), s. 8.

Netice olarak, Mısır meselesi Fransız işgali sonrası dönemde Dersaadet ile Londra arasında Memlûk meselesine dönüşmüş bulunuyordu. İngiliz tarafı, ilkin Babiali'ye Mısır'a yönelik gizli bir planlarının olmadığı yönünde garantiler verdi ve saniyen Memlûk'süz bir Mısır isteyen sert Osmanlı pozisyonunu yumuşatmak için hayırhah öneriler sundu.²⁴ Fakat bu çabalar tam bir neticeye varmadan, 1802 yılının sonbaharında Mısır'da müzakerenin bir tarafı olan Osmanlılarla müzakerenin mevzuu olan Memlûkler arasında 'iç savaş' başladı: Memlûk birlikleri şefleri Muhammed Bey Elfi ve Osman Bey el-Bardisi komutasında Yukarı Mısır'dan indiler, karşılarına çıkan Osmanlı kuvvetlerini her seferinde mağlup ederek Demenhur'un güneyinde, İngiliz hattının yakınlarındaki El-Hoş'da kamp kurdular. Elfi Bey'in bu hareket sırasında yıldızının parlamaya başladığı görülmektedir.

Memlûklerle harp eden Osmanlı askerî gücü yeniçeri, Nizam-ı Cedid ve ayrıca Arnavud birliklerden mürekkepti. Mısır'da askerî ve siyasî durumdaki yeni faktör ise, buradaki Osmanlı ordusunun bir parçasını oluşturan Arnavud birliği idi. Bu birlik, Tahir Paşa ve yardımcısı Mehmed Ali Paşa'nın liderliği altında neredeyse özerk bir gücü ve Mısır'da otoritenin el değiştirmesinde rol oynayacaktı.²⁵ Askerî vaziyet nezaket arz ederken, dikkat çekici bir Osmanlı tasarrufu ise Mısır'a, eyaletin idaresini tanzim için yeni bir vali göndermesiydi.²⁶

Memlûkler Mısır coğrafyasında farklı yerlerde ve farklı yoğunlukta bulunmaktaydılar. Osmanlılarla muharebe esnasında Said'deki tehlikeye açık Memlûk güçlerini Delta bölgesine taşımak gibi askerî başarı kokan bir karar olarak ve onu deruhte eden Muhammed Bey Elfi'ydü (1802). Elfi Bey'in sabit tavrı Osmanlılara güvenmemekti, Osmanlıların bazı Memlûkleri salıvermeleri, onun bakış açısına göre, Babîâli'nin politika değişikliği olarak yorumlanmazdı, sadece İngiliz tazyikiyle alınmış taktik ve zoraki bir adımdı. Elfi Bey, General Hutchinson'un Memlûklerin Gize'de konuşlanmış İngiliz ordusunun himayesinde bir çatı altında toplanmasını öngören teklifini kabul etmeleri için

24 İngiliz birliklerinin Mısır'dan ayrılmalarını engelleyen problemler, Babîâli'nin 9 Ocak 1803 tarihli antlaşma ile Mısır beylerinin yanlarında her hangi bir maiyet olmaksızın, Yukarı Mısır'da yaşamalarına izin verileceğini taahhüt etmesi ile ortadan kaldırıldı. Mart ayında nihayet son İngiliz birliği de Mısır'dan ayrıldı. Jorga, *a.g.e.*, c.5. s.130-131. Fransa ile Amiens Barış'ını yaptıktan sonra 1803'de İngiltere'nin antlaşma gereği askerlerini Mısır'dan tahliye etmesi, Kahire'de tesis edilecek yeni hükümete müdahale etmesine mani idi. Driault, "Amiens Musâlahası Mısır'ı Türklere iâde etmiş ve onlar memleketi, General Menou'dan teslim eylemişlerdi. Bonaparte ve Desaix tarafından zâiyât-ı azîmeye düçâr edilen Memlûkler imtiyâzât-ı kadîmelerini ve eski otuz tane beylerini istediler. Bu beylerin başlıcaları İbrahim Bey, Osman Bardisî, el-Elfi Bey idi. Bunlar vâdî-yi Nil üzerindeki nüfûz-ı kadîmelerini yeniden vaz' ve te'sîs etmek fikrinde idiler." Driault, *a.g.e.*

25 Bkz Holt, *a.g.m.*, s. 19.

26 P. M. Holt, "Egypt and the Nile valley", *Cambridge History of Egypt*, (Ed. John E. Flint), c. 5, Cambridge: Cambridge University Press 2008, s.19, Khaled Fahmy, "The Era of Muhammad Ali Pasha, 1805-1848", *The Cambridge History of Egypt*, (ed. M. W. Daly), c.2, Cambridge: Cambridge University Press 1998, s.143.

kararsız ve mütereddit Memlûk beylerini ikna etmeye de çalışmıştı. Beyler, karar vermekte zorlandılar, muhtemelen hemen Britanya dostu görünmek istemiyorlardı, ortak formül Babîâli ile Londra arasında Memlûk varlığını garanti altına alan bir metin imzalanmasına kadar beklemeyi. Bekleyiş bunun bir hayal olduğunu ispatlarken Elfi Bey'in İngiliz yanlısı siyasetine haklılık kazandırdı ve onun Memlûkler arasında politik öngörü sahibi bir lider olarak itibarını arttırdı; o artık Memlûk çıkarlarını İngiltere nezdinde müdafaa edecek baş müzakereciydi.²⁷

Esasen daha 15 Kasım 1802 tarihinde, Elfi Bey, Birket'te bulunan İngiliz karakol mevkiine giderek General Stuart ile görüştü. İngiliz Generali, görüşme sonrasında, "bu şefle görüşmem esnasında, Memlûklerin sonunun geldiğini, Türklerle olan çatışmalarında kazanan kim olursa olsun her bir kayıp kendilerinde telafi edilemez hasarlar bırakırken düşmanlarının kayıplarının çok büyük olsa dahi telafi edilebildiğini, kaynaklarının tükendiğini, zorlu savaşımlardan hiçbir şey elde edemediklerini, Arap kabilelerinin bağlılıklarının şüpheli olduğunu, yaşadıkları yerlerin harap olduğu"nu ifade ederek, "benim Babîâli nezdinde onların lehine aracı olmamı bir kez daha talep etmek için Yukarı Mısır'dan geldiklerini öğrendim"²⁸ demektedir. Vaziyeti açıkça dile getiren General, Memlûklerin sözcüsü Elfi Bey'in bir an için dahi muhatabını kandırma çabasında olmadığını ifade etmektedir. Zira Elfi Bey, Memlûklerin, cesaretlerine rağmen, azalan kaynaklarıyla Babîâli'nin büyük gücüne karşı zafer kazanma ümidinin olmadığını bilincindedir. Bir müzakere şarttır, bu da ancak İngilizlerin müdahalesi ile gerçekleşebilir ki, Elfi Bey'in General Stuart'la ısrarla iletişim kurmaya çalışmasının amacı da budur.

İngiliz raporuna yansıyan karamsarlığa rağmen, mezkûr görüşmeden beş gün sonra, 20 Kasım 1802'de, Demenhur'u El-Hoş'tan ayıran arazide kumandanlığını Mısır valisinin yaptığı 8 bin asker tarafından başlatılan Osmanlı taarruzunda beyler bir kez daha Osmanlıları mağlup ederler. Memlûk galibiyetiyle, Osmanlı birliklerinin toplarına el konulmuş ve Behera bölgesinin kilit noktasını teşkil eden Demenhur şehri Memlûklerin idaresine geçmiştir. Ancak bu zafer, Memlûklerin genel durumunda herhangi bir değişikliğe sebep olmamış, bir Pirus zaferi olarak kalmıştır. Zira Memlûk beyleri, zaferi müteakip hâkimiyet alanlarını genişletmek yerine Demenhur bölgesine dönmekle iktifa etmişlerdi. Rasyonel bir bakış, iaşe ve lojistik imkânlarının kıtlığının onların daha büyük stratejik planlarına sınır çizmiş olduğunu iddia edebilir. Oysa Memlûk meselesinin bizzat Memlûk ethos'undan kaynaklanan güçlü bir yönü vardır. O ethos, ordu, bürokrasi ve fabrikada temayüz eden modern disiplin ve 'hedefe yönelik rasyonel eylem' çağında, tıpkı Dersadet'teki Yeniçeriler gibi, cengâver ve sek-

27 Bkz. Douin, a.g.m., s. 98-99.

28 NA, WO, 1/293, Stuart'tan Tümgeneral Browning'e, Iskenderiye, 24 Kasım 1802. Bkz. NA, WO, 1/293, Stuart au Major Général Browning, Alexandrie, 24 Novembre 1802. Ayrıca Elfi Bey'in Babîâli'nin Memlûklere dair menfi tavrıyla ilgili açıklamaları için bkz. Al-Jabarti, *Al-Jabarti's History of Egypt*, s. 347.

ter karakteriyle eski zamanların tasfiyeye mahkûm bir unsurunun, şövalyelerin kültürüyle biçimlenmişti.

Memlûkler arasındaki geleneksel güç gösterisi zafer sonrası tekrar canlandığı gibi, beyler arasında İngiliz ve Fransız taraftarlığı ekseninde bölünmeler yaşanmıştır.²⁹ Nitekim Memlûk beylerinden İbrahim Bey ve Osman Bey Bardisi, savaştan sonraki gün, General Stuart'a hitaben kaleme alınmış ve İngiliz General'den bir kez daha barışı sağlamasını ve bu amaçla İskenderiye Paşa'sı ile uzlaşmayı isteyen bir mektupla birlikte Elfî Bey'i İskenderiye'ye göndermişlerdi. Ancak bu tür taleplerin yapıldığı İngiliz askerî yetkililerden ne General Stuart ne de bir başkası beylerle müzakere etmek için herhangi bir yetkiye sahip değildi.³⁰ Fransız Albay Sebastiani'nin Mısır'daki varlığı ise, bazı beyler nezdinde Fransız himâyesi umudunu doğurmuştu.³¹ Ancak böyle bir umut bile Memlûk idarecileri arasındaki zoraki ittifakın bozulmasına hizmet edecektir. İngiltere ile anlaşma politikasına sadık olan Elfî Bey, astlarının Fransa destekli muhtemel 'ihanet'lerine karşı General Stuart'ı 26 Aralık 1802 tarihli mektubuyla uyarmıştır "*Astlarım, durmak bilmeyen mücadelelerden bitap düştükleri için, Fransızlara karşı besledikleri kine rağmen, sükûneti sağlama ümitlerini alevlendirmeleri halinde kendilerini Fransızların kollarına atabilirler*". Elfî Bey, ayrıca General'den Memlûklerle alakasına son vermemesini, kendi adına konuştuğunu ve General Stuart dışında, ister Müslüman ister Hristiyan olsun kimsenin fikrini kabul etmeyeceğini ifade ederek mektubunu sonlandırır.³²

General Stuart ise, mektubun tamamında, Memlûkler arasında sabırsızlık, rekabet ve hami arayışını kolaylıkla görmüştü. Bu sırada 27 Kasım 1802 tarihinde Londra'dan yazılan Mısır'ı boşaltma emri 19 Ocak 1803 İskenderiye'ye ulaşmıştı. İngiliz General Mısır'ı terk etmeden önce Memlûk karargâhına gitmiş ve ziyaretinde hazır bulunmaları için Arap şeyhlerine de davette bulunmuştu. General önce Memlûklere karşı dostane hislerini açıklar. Diğer taraftan General Stuart, Aşağı Mısır'da huzurun sağlanması adına Memlûklerin Yukarı Mısır'a çekilmelerini tavsiye etmiştir. Karşılığında ise Stuart bir iyi niyet gösterisi olarak Babiâli nezdinde Memlûkler adına girişimlerde bulunacaktır; sultanın hükümeti bu girişimlere anlayış göstermezse Port said'in kapılarını açacağına dair de taahhütte bulunur.³³

29 Darrell Dykstra, "The French Occupation of Egypt, 1798-1801", *The Cambridge History of Egypt*, c.2, (ed. M. W. Daly), Cambridge University Press, Cambridge 1998, s. 133.

30 Bkz. Douin, a.g.m., s. 99.

31 Sebastiani'nin görevi Ahmed Cevdet Paşa tarafından şöyle anlatılmaktadır: "*Bonapart Akdeniz'in ve Hind yolunun mukâlidine mâlik olan Devlet-i Aliyye politikasına ve memâlik-i şarkiyede Fransa nüfûzunun terakkisine ziyade ehemmiyet vermekte olduğundan en mu'temed memurlarından miralay Sebastiani -ki mu'ahharen dersaadet elçisi olan meşhur Ceneral Sebastiani'dir- ahvâl-i şarkıyyeyi teftiş etmek ve İngilizlerden İskenderiye'nin tahliyesini istemek üzere memuriyet-i mahsusâ ile anı cânib-i şarka göndermiş idi.*" Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c.7, Matbaa-i Osmani, Dersaadet 1309, s. 180.

32 Bkz. Douin, a.g.m., s.100-101.

33 Bkz. 20 Şubat 1803 NA, WO, I/346.

Bu ifadelerin Memlûk beylerinde nasıl bir etki yarattığını tahmin etmek zor değildir. Beyleri en çok sarsan husus, Aşağı Mısır'da kan dökerek kazandıkları avantajlarından vazgeçmek zorunda kalmalarıydı. Bu fedakârlık teklifi üstelik İngiltere'den gelmekteydi Memlûkler General'in nazik cümleleri arkasında yatan gerçek talebi fark etmişler ve teslimiyetçi bir dille General Stuart'a, "*Fransızları yenmek için güçlerimizi Majestelerinin güçleriyle birleştirmek amacıyla Yukarı Mısır'dan ayrıldığımız zamandan bu yana çekmiş olduğumuz bütün sıkıntıları Yüce Majestelerine anlatmak... ve geçmişte yapmış olabileceğimiz hatalardan dolayı bizi affetmesi ve bütün kalbimizle istediğimiz ve arzu ettiğimiz barışı hayata geçirmesi için egemenliğimiz konusunu ele alması yönünde kendisine yalvarmak için kardeşlerimizden birinin İngiltere'deki İngiliz ordusuna eşlik etmesine izin vermesini*"³⁴ talep eden bir mektup sunmuşlardır.

Bu hayli mültefit(!) mektup somut olarak Memlûkler adına sanki bir bü-yükelçi gibi bir temsilcinin İngiltere'ye gönderilmesi yönündeki niyeti içermektedir. Sair Memlûk beylerine bu fikri Elfi Bey'den başka kim verebilirdi? Elfi Bey, son kertede İngilizlerle olan temasın korunarak Britanya desteğinin artırılmasını öngörmekteydi. Elfi Bey'in hesabı basitti: Eğer Memlûkler İngilizlerin sadık bir müttefiki gibi davranırlarsa, onlar da Babîâli üzerinde Memlûkler lehine şefaathat ve hatta baskıda bulunabilirdi. Londra'ya bir Memlûk temsilcisi gönderme isteğine General sıcak yaklaşmıştı. Esasen İngiliz politikası açısından, Elfi Bey'in Memlûkler arasında alternatifini de yoktu. Buna istinaden Stuart, Elfi Bey'in taleplerine onay vermiş ve böylelikle İngiliz ordusu ayrılmadan birkaç gün evvel Elfi Bey, tahminen 12 – 15 kişi eşliğinde İskenderiye'ye doğru yola çıkarak İngiliz donanmasının ardından 11 Mart 1803 tarihinde bir Ragusa gemisiyle İngiltere seyahatine çıkmıştır.³⁵

34 Beylerden Stuart'a, 20 Şubat 1803 NA, WO, I/346.

35 Bkz. Douin, a.g.m., s.100-101, ayrıca bkz. 23 Za 1218 tarihli BOA, HAT, 84, 3450-E, diğer taraftan Mısır valisi Ali Paşa'dan İstanbul'a giden raporda, İngiltere'nin Elfi Bey'in Londra'ya gitmesi konusunda kayd-ı ihtirazi ile karşılandığı yazılmaktadır. Zira İngiliz donanmasına ait bir gemiyle yolculuk yapamayacağı Elfi Bey'e bildirilmiş ancak ticari bir sefaine ile seyahat etmesi halinde kendisine engel olunmayacağı söylenmiştir. Bkz. 20/R/1218, BOA, HAT 84, 3459). Osmanlı Hariciye Nezareti'nin 1916-1919 yılları arasında hazırladığı raporlarda Mısır meselesinin eve-liyatına ilişkin raporlarda Memlûklerin vaziyetine dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Buna göre, "*Mısır'ın Fransızlar tarafından tahliyesinden sonra nüfuz ve idare-i devletin iade ve istikrarını temin etmek üzere Babîâli bittabi Kölemen sergerdelerinin –ki muahharen bir kısmı Fransızlara iltihak ve ez-cümle meşhur Murad Bey, General Kléber tarafından Said idaresine tayin olunmuş- başını ezmek istiyor. İskenderiye'den Kapudan Hüseyin Paşa ve Kahire'de Sadrazam Yusuf Paşa Kölemen rüesasını tevkif ve tecziyeye başlar baş-lamaz İngilizler şiddetle itiraz ve tehdide bile kalkışarak mevkufini tahliye ettiriyorlar. Ve hatta eski derebeyle-rinin iadesini bile istiyorlarsa da muvaffak olamıyorlar. Fakat maksatları Mısır'da İngiliz taht-ı himayesinde bir- -tabîrr-i câiz ise- tevâif-i memâlik idaresi vücuide getirmek. Hatta 1803 ibtidalında İskenderiye'yi tahliye ettikleri vakit Memlûklerin iade-i nüfuz ve idareleri esbabını müzakere ve ihzar etmek üzere sergerdelerinden Muhammed Elfi Bey i dahi beraber alıp İngiltere'ye götürüyorlar."* Bkz. Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi, Ali Akyıldız-Zekeriya Kurşun (haz.), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014, s. 523. Diğer taraftan Ahmed Cevdet Paşa'nın Elfi Bey'in Londra'ya gidişini şöyle anlattığı gör-ülmemektedir: "Hilâl-i Zilkade'de İngilizlerin İskenderiye'yi tahliye ile Malta canibine gittikleri ve devlete muhâlif olan guruhdan Elfi Muhammed Bey ile on beş kadar Kölemenlerin birlikte azîmet ettikleri haberi alındı." Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., s. 178.

Görüş

Akademik
Bakış

53

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

Elfî Bey'in Londra Misyonu

İngiliz donanması ve ardından Memlûk Beyi, Mart ayının sonlarına doğru (27 – 28 Mart 1803) Malta Adası'na ulaşmıştı. Elfî Bey'in yaklaşık yedi ay Malta'da geçirdiği süreyi Douin "mahkûmiyeti andıran bir bekleyiş süreci" olarak tarif etmiştir.³⁶ Sir G. C. Brathwaite Boughton, Mısır'da bulunmuş bazı memurlarından Elfî Bey'le ilgili bilgileri J. Sullivan'a bildirirken "Elfî Bey'in mevcut şartlar altında huzursuz olduğu, altı ay içinde Mısır'a dönmek için adamlarına söz vermiş olduğu ama bu sürenin Malta'daki tutukluluğu sebebiyle çoktan dolduğunu belirtmiştir.

Diğer taraftan, sahip olduğu "temsilci" vasfı tartışılır olmakla birlikte, seyahatinin geciktirilme sebebi Elfî Bey'e, İngiliz hükümetinin planlanan ziyaretten haberdar edilmesi ve hükümetin cevabının beklenmesi olduğu söylenmiştir. Daha sonra, Fransa ve İngiltere'nin Amiens Anlaşması'nı bozma noktasına gelmesi³⁷ ve bu esnada, Malta'nın genel olarak Akdeniz'de nüfûz kurma ve özellikle de Mısır üzerinden kontrolünün sağlanabileceği fikri uyandırmış olmalıdır. Bu sebeple, İngiliz yetkililer, Fransızlar ile Memlûk Beyi arasında bir irtibat kurulmasını önlemek için Elfî Bey'i gözetim altına almışlardı. Aslında, 1803 yılının Haziran ayı başında, Binbaşı Hayes ve Binbaşı Missett tarafından Mısır'dan gönderilen ve vali Hüsrev Paşa'nın isyancı Arnavut birlikleri tarafından Kahire'den uzaklaştırıldığı ve büyük ihtimalle Memlûklerin yaşanan bu olaylara kayıtsız kalmayacaklarını ifade eden mektuplar Malta'ya ulaşana kadar, Elfî Bey'in konumu belirsizliğini korumuştur. Malta Valisi Sir Alexander Ball, o zamana kadar istenmeyen kişi olan Muhammed Bey El-Elfî'nin ileride siyasî bir amaçla kullanılabileceğinin farkındaydı ve Binbaşı General Villetes ile görüş birliği içerisinde, Elfî Bey'in İngiltere'deki görevini sürdürmesine izin verilmesini teklif etmiştir.³⁸ 10 Temmuz'da Lord Nelson'dan gelen emirle istenen yetki verilmişti. Elfî Bey, bir İsveç gemisi kiralamış ve eşyaları gemiye nakledilmiştir. Ancak, Marsilya'ya veya başka Fransız limanlarına uğrama niyetinde olduğuna dair söylentiler sebebiyle Malta valisi, Elfî Bey'in yola çıkmasını önleme emriyle gemi güvertesine nöbetçiler yerleştirmiş ve varış noktasına ulaşabilmesi için İngiliz hükümetinin kendisine bir ulaşım aracı temin edeceğini bildirerek Memlûk Beyi'ni uygun bir şekilde uyarmıştır.³⁹

3 Ekim 1803'de güvertesinde Memlûk büyükelçisini ağırlayan Kaptan MacKenzie idaresindeki *Experiment* isimli gemi Portsmouth limanına demir atmıştır. Gemiden inişi esnasında top atışları ile karşılanan Muhammed Bey

36 Bkz. Douin, a.g.m., s. 102.

37 Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., s. 179-180.

38 Sir Alexander Ball'dan Sir Richard Bickerton'a, Malta, 7 Haziran 1803; Sir A. Ball'dan Lord Nelson'a, 16 Haziran 1803 tarihli yazışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Douin, a.g.m., s. 103.

39 "Elfî Bey, İngiltere'ye doğru yola koyulmuştur. Bindiği gemi konvoyla bağlı olarak ilerlediği için sefer yavaş ilerlemiştir. 1 Eylül'de Cebelitarık'tan geçtiği kaydedilmiştir." 10 Ekim 1803 tarihli *Times*.

Elfi, Portsmouth liman yetkilileri tarafından karşılanmıştır. Limanı idare eden amiral tarafından ağırlanan Elfi Bey, geceyi Kral George Hanı'nda geçirmiş ve ertesi gün Londra'ya doğru yola çıkarak, Lord Blantyre ve Albay Beresford eşliğinde 7 Ekim Cuma günü Londra'ya ulaşmıştır.⁴⁰ Burada dikkati çeken husus, Memlûk beyinin karşılanma şekli ve bu karşılamayla ilgili İngiliz gazete haberlerinin resmî bir görev zaviyesinden değerlendirmesidir. Mesela, 7 Ekim 1803 tarihli *Annual Register*'da şu ifadelerle yer verilmiştir: “Bugün, diplomatik bir misyonu bulunan Muhammed Bey Elfi Murat Londra'ya geldi... Beraberinde on yedi kişi bulunmaktadır; bu kişiler arasından en değerli on üç kişi henüz teşrif etmemiştir. Söz konusu grup içerisinde üç muhteşem kadın bulunmaktadır: Bunlardan biri, kendisinin son derece düşkün olduğu sevgili Géorgienne'dir; diğer ikisi Çerkez'dir, işlerinden biri dansçı, diğeri ise şarkıcıdır... Akşam yemeğinde Elfi Bey'e dört uşak hizmet eder, bir hizmetli kendisine sürekli olarak tercümede bulunur. Masada servisi kendisi yapmaz, herhangi bir yemeği tatmak istediğinde uşaklardan birisi kendisine servis yapar. Zevkine oldukça düşkün biridir, akşam yemeğinden sonra iki şişe şampanya ya da kırmızı şarap içer. Çam birasını da çok sever, fakat mayalanmış likörlerin hiçbirini içmez. Bu ülkenin geleneklerine oldukça ilgi göstermektedir.”⁴¹

Bir başka husus da İngiliz basınının Elfi Bey'in şahsına, fiziksel özelliklerine gösterdiği ilgidir. Onun Doğulu imajının bir merak unsuru teşkil ettiği aşikârdır. “Majesteleri yaklaşık olarak 44 yaşında, 1 metre 76 santimetre uzunluğundadır; iri ve yapılıdır, ala yakın ten rengine ve açık bir fizyonomiye sahiptir ve dostane tavırlar sergilemektedir. Tanrı vergisi pek çok yeteneği bulunan bu şahıs, okuma ve yazma bilmektedir ki gözlemlerimize göre bu tür beceriler Memlûkler arasında hiç yaygın değildir”. Ayrıntılar, çocukluğu ve gençliği üzerinde yoğunlaşmış, “cesareti, çevikliği, hitabet becerisi ve at üzerindeki maharetleri”ne methiyeler düzölmüştür. Pek çok kez, “dört-nala giderken tek bir kılıç darbesi ile bir sığırın kafasını gövdesinden ayırdığı” ifade edilmiştir. Fransızlarla hiçbir surette anlaşma yoluna gitmediği ve kendisini takip eden Bonapart'ın beş bölüğünü çölde yenilgiye uğrattığı için Memlûk Bey'ine özellikle övgüler yağdırmışlardır.⁴²

Elfi Bey, Londra'ya ilk geldiği günlerde Baker Caddesi'nde bulunan bir evde kalmak istemiş, ancak daha sonra söz konusu evi küçük bulmuş ve daha büyük bir evde ikamet etmeyi istediğinden 15 Ekim'de Berkeley Meydanı'nda bulunan Sir Lawrence Parsons'un evine yerleşmiştir. “Zarif bir tarzda ve üst düzey bir zevke hitap edecek şekilde döşenmiş olan bu ev, eskiden verilen partilerle ün kazanmıştır”.⁴³ Diğer taraftan, Memlûk Beyi'nin gelir gelmez Kralın

40 Bkz. 8 Ekim 1803 *The Times*, 8 Ekim 1803 *Morning Herald*, 9 Ekim 1803, *The Observer* (Ireland).

41 Bkz. *Annual Register*, 1803, s. 438, ayrıca bkz. 7 October 1803 *The Gentleman's Magazine*, s.972, 12 Ekim 1803 *Morning Herald*.

42 Ayrıca Elfi Bey bu başarısından sonra müstear isim olarak “antilop”u kullanmaya başlamıştı. Bkz. 17 Ekim 1803 *Morning Post*, ayrıca Elfi Bey'in kısa bir hayat hikâyesi ve fizikî özellikleriyle alakalı olarak bkz. “Mahomed Bey Elphy Morat,” *Philadelphia Repository and Weekly Register*, 18 Şubat 1804.

43 Bkz. 14 Ekim 1803 tarihli *Times*, 15 Ekim tarihli *Morning Post*.

Gazi

Akademik
Bakış

55

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

huzuruna çıkması beklenmişti; ancak bunun sürekli olarak ertelenmesi, bagajların geç gelmesiyle ilişkilendirilmiştir.⁴⁴ Fakat altta yatan sebep oldukça farklıdır. Babîâli, Elî Bey'in İngiltere'ye gittiğini öğrendiği andan itibaren duruma büyük tepki göstermişti. Konstantinopolis'te İngilizlerin işlerinden sorumlu Drummond, Hükümdarlığa gönderdiği bir mektupta bu tepkilerden bahsetmiş ve Fransız tarafının bu seyahati kendi avantajına dönüştürmekten geri durmadığını ve Fransa büyükelçisi General Brune'ün Elî Bey'i, İngiliz Kralı tarafından resmen kabul edilmiş bir "büyükelçi" konumunda tanıttığını ifade etmiştir. İngiltere'nin Memlûk beyleri ve Babîâli arasında oynadığı uzlaştırıcı rol hakkında Fransa'nın Mısır siyasetini yeniden gözden geçirmek mecburiyetinde kaldığı görülmektedir. Zira Memlûkleri ortadan kaldırma gayesiyle 1798'de Mısır'a çıktığını iddia eden Napoleon'dan sonra, artık Kahire'deki idarî kaosun İngiltere lehine çözülmesinden endişelenen bir Fransa vardır. Bu sebeple Memlûk hizipleri arasındaki mücadelede Fransa da taraf olmaktan uzak kalmamıştır. Hatta Fransızların Elî Bey'le ilgili yaptıkları yorum açıkça, İngilizlerin Mısır'ı Elî Bey aracılığıyla yönetmek istediği yönündeydi.⁴⁵ Konstantinopolis bu gelişmeler ışığında İngiltere'nin Mısır'ı Memlûklerle paylaşacağı sonucuna ulaşmıştı.⁴⁶ Eski müttefikine yeniden güven verme telaşında olan İngiliz Hükümeti, 18 Ekim'den itibaren "Memlûk liderinin ülkeye Majestelerinin Hükümeti tarafından tanınmadan ve geliştiği doğrulanmadan girdiğini" Konstantinopolis'e bildirmiştir. İngiliz Bakan ayrıca şunları da eklemiştir: "Majesteleri, değişmeyen kararlılığıyla, söz konusu liderden gelen ve Babîâli'nin Mısır'daki çıkarlarını ya da haklarını etkileyebilecek hiçbir öneriyi dikkate almayacaktır".⁴⁷ Gazetelerde yer alan bir yazı, tanınmayan bir yetkiye sahip ve Büyük Britanya'nın Mısır'da tek meşru yetkili olarak gördüğü otorite/Babîâli'ye açıkça karşı gelen birinin, Majestelerinin huzuruna resmi olarak çıkmasına mâni bir gelenek sebebiyle, Elî Bey'in Kralın huzuruna çıkamayacağını halka ilan etmiştir.⁴⁸

- 44 Bkz. 12 Ekim 1803 *Morning Chronicle*, ayrıca bkz. 23 Ekim 1803, *The Observer* (Ireland).
- 45 Georges Douin, *Mohammed Aly, Pacha Du Caire (1805-1807) Correspondance des Consuls de France en Egypte*, Le Caire: Soci  t   Royale De G  ographie D'Egypte 1926, s. 109.
- 46 Drummond'dan Bakana, 11 Temmuz 1803 bkz. NA, FO, 78/40.
- 47 Bakandan Drummond'a, 18 Ekim 1803. NA, FO, 78/40.
- 48 18 Ekim 1803 tarihli *Morning Post*. Diğ  r taraftan İngiliz devlet erk  nından farklı kişilerin Elî Bey'e yapmış olduğu ziyaretlerle söz konusu durum telafi edilmeye çalışılmıştır. 17 Ekim'de, T  rk b  y  kelçisinin dahi kendisini ziyaret ettiği dile getirilmişse de, bu haber ertesi g  n yalanlanmıştır. Aslında, Bab  l  'nin temsilcisi olan b  y  kelçinin, isyan eden tebaalarından birinin "elçisini" ziyaret etme olasılığı da oldukça d  ş  kt  r. Londralıların El   Bey'e ilgisiz dikkat çekicidir. 29 Ekim tarihli *Morning Post* Gazetesi'nde şu satırlar yer almıştır: "El   Bey'in evi,   ok sayıda meraklının uğrak yeri olmuştur. Meraklı kesimden biri, kalabalığa karışan beyefendiye, Ekselanslarının 'uđ tuğga sahip bir paşa' olup olmadığını sormuştur. Bunu duyan İrlandalı bir balıkçı kadın g  ky  z  ne bakmış ve 'Y  ce İsa!' diye bağırmıştır. Hanımefendiler de etkilenmeye başlamışlardır. El   Bey hanımların favorisi haline gelmiştir. Peki neden?   nk   bize s  ylenđi şekliyle, bey kelimesi, orta ve ince sesle telaffuz edilen, evli ge  n bir bayanın pembe dudaklarına son derece uygun zarif bir kelimedir." 27 Ekim 1803 tarihli *Morning Post*.

G  z

Akademik
Bakış

56

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

29 Ekim 1803'de Elfî Bey, Lord Blantyre'in evinin balkonundan Kral ve 400.000 izleyici eşliğinde Hyde Park'ta gerçekleşen askeri bir törene şahit olmuştur.⁴⁹ Menou'yu yenen Lord Hutchinson'u Jermyn Caddesi'nde bulunan Bristol Otel'de her gün ziyaret etmiş, 31 Ekim'de Berkeley Meydanı'nda bulunan evinde ordu yetkilileri onuruna bir resepsiyon düzenlemiş ve 2 Kasım 1803'te de Surrey gönüllülerinin ata binme talimleri yaptığı "Kraliyet Sirki"ni izlemeye gitmiştir. *Morning Post*, bu olayı şu şekilde anlatmıştı: "Bütün gözler kendisine çevrilmişti ve herkes Krallığa gelen bu ünlü ziyaretçiye karşı duydukları memnuniyeti ve saygıyı dile getiriyordu."⁵⁰ 3 Kasım 1803'de Elfî Bey, Horse Guards'a gitmiştir.⁵¹

Mısır'da yaşanan siyasî gelişmeler, Elfî Bey'in lehine sonuçlanmış görünmektedir. 1 Kasım'da Mısır'dan gelen haberler, aslında Mısır'da Osmanlı gücünün önemli ölçüde azaldığını bildirmekteydi. Kahire'yi ele geçiren beyler, Dimyat'a saldırmış,⁵² söylentilere göre, İskenderiye'yi de ele geçirecek nihayetinde beyler teker Mısır'ın hükümdar efendileri olarak anılmaya başlamıştır. Söz konusu haberi gönderen kişi, şu ifadeleri de eklemiştir: "Memlûk beylerinin İngilizlerin dostu olduğu söylenmektedir."⁵³ 3 Kasım'da, *Morning Post* bu konuyu ele almış ve Babiâli'nin Mısır'ı kaybettiğini yazmıştır. Son olarak 5 Kasım'da aynı gazetede, İngiltere'nin Mısır'da oynadığı rol ve Türkiye ile Memlûkler arasında gerçekleştirdiği başarısız arabuluculuğu hatırlatan bir yazı yayınlanır. Bahsi geçen yazıda aşağıdaki ibarelere yer verilmesi dikkat çekicidir:

"Her ne kadar Elfî Bey'in Mısır'dan ayrılışı ve görevinin içeriği uzun süredir bilinse de, kendisinin İngiltere'ye gelişi ciddi bir etki yaratmadı. Bu ülkeye yapmış olduğu ziyarette sıra dışı bir şey göremiyoruz, kendisi ve sayıca oldukça azalan bir aristokrasiden geriye kalanlar için bazı avantajlar elde etme umuduyla sefere çıkan zengin bir lord imajı zihnimizde canlandı. Farklı bir geleneğe mensup olması etkileyiciydi, bizimle çok az ilgisi olan uzak bir ülkeden gelmesi takdir edildi, hükümetimizin himayesini elde etme arayışında olması gurur vericiydi... Ancak son günlerde yaşanan olaylar, kendisine yönelik kamuoyu algısını büyük ölçüde değiştirdi: Uşaklarının sayısı, eşyalarının ihtişamı, konutunun büyüklüğü ve geldiğinden beri sergilediği gösterişli tavırlar, toplumdaki derecesinin ve temsil ettiği insanların onurlu karakterinin maddi bir örneğini ortaya koymaya katkıda bulundu. Mısır şu anda Memlûklerin eline geçti. Bu olay yalnızca Bey'in saygınlığının artmasına katkıda bulunacaktır; Her ne kadar tanınmayan bir iktidarın temsilcisi olarak Saray'a kabul edilmese de, sürekli büyüyen ve başarılılar kazanan, önceden idarecilerinin hayal dahi edemeyeceği bir güçle bağımsızlığını elde eden ve teyit eden bir güç gibi Elfî Bey de kendisinin Saray tarafından kabul edilmesini sağlayacak bir tartışma mevzunun ana unsurunu teşkil etmelidir... Beylerin görüşü ne olursa olsun, bizim gözümüzde Mısır'ın önemi, beylerin saygı ve itina ile karşılanmasını zorunlu kılmaktadır. Amacımız, bizimle fikir birliğinde olan beyleri ko-

49 29 Ekim 1803 tarihli *Morning Post*.

50 8 Kasım 1803 tarihli *Morning Post*.

51 10 Kasım 1803 tarihli *Morning Post*.

52 E.R. Toledano, "Muhammad Ali Pasha." *EP*, Leiden: Brill 2012 <http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/muhammad-ali-pasha-COM_0781>

53 1 Kasım 1803 tarihli *Morning Herald*.

rumak ve yardım etmektir. Fransa'yı adım adım Mısır'dan çıkarmayı arzu ediyoruz. Şayet Memlûkler ödül olarak bağımsızlık istiyorlarsa, bu yeni hanedanlığı tanıma konusunda tereddüt etmememiz gerekir."⁵⁴

Morning Post'ta yayınlanan bu yazı, iki gün sonra başka bir yazı tarafından desteklenmiştir. Buna göre, Babiâli'nin beylerle bir mutabakata varma ve eski imtiyazlarını yeniden verme yönünde ikna edilmesi durumunda, Elfi Bey'in konumunun gerektirdiği itibarı elde ederek Saint James Sarayı'na kabul edilebileceği belirtilmektedir.⁵⁵

Aslında, Memlûk liderine yapılan resmî ziyaretler de bu tarihte başlamıştır. 5 Kasım'da, Elfi Bey 23. bölükten Albay Moore ile birlikte, kendilerini 'dostane' bir biçimde karşılayan Kent Dükü Prens Hazretlerini ziyaret etmişlerdir. 7 Kasım'da, Memlûk Beyi, Galler Prensi tarafından Karlton Evi'nde ağırlandı ve prens kendisiyle görüşmüştür. 10 Kasım'da Galler prensi, Elfi Bey'in namına Birlik Kulübü'nde, aralarında Clarence ve Cambridge dükleriyle birlikte Lord Hutchinson, Lord Blantyre ve önde gelen şahsiyetlerin de katıldığı bir resepsiyon düzenlemiştir."⁵⁶

Bu toplantının akabinde Memlûk Beyinin namı ve ünü oldukça artmıştır. Elfi Bey'in kötü bir karakteri olduğu ve öfkeye kapılarak Malta'da hizmetçilerinden birini öldürdüğü yönünde bazı iddialar ortaya atılsa da, bunlar derhal yalanlanmış ve Memlûk liderinin özel hayatındaki hassasiyeti ve insaniyeti ile savaş alanındaki cesaretini doğrulayan pek çok tanık gösterilmiştir.⁵⁷

54 3 Kasım 1803 tarihli *Morning Post*.

55 7 Kasım 1803 tarihli *Morning Post*.

56 Resepsiyonda konuşmaların Türk ve Memlûk atlarına doğru yönelmesi üzerine "prens, dostane bir tavırla çiftliğinde vahşi ve zapt edilemez bir Arap atı bulunduğunu ve bu atı en maharetli at binicisi olan Elfi Bey'e göstermek istediğini belirtmiştir. Elfi Bey, ertesi gün öğleden sonra saat 2'de, tercümanı Albay Moore ve başyaveri Muhammed Ağa ile birlikte kendilerini Prens, kardeşleri ve birkaç beyefendinin beklediği, prense ait Pall Mall'daki at eğitimi sahasına gelmişlerdir. Seyisler, atın sırtına bir Memlûk eyeri yerleştirirken, barınağından sahaya getirilen at o denli vahşi ve dik başlı hareketler sergilemiştir ki, orada bulunan beyefendilerden hiçbiri ata binmeye cesaret edememiştir." Bu olaya şahit olan kişi şu sözleri sarf etmiştir: "Daha önce hiç bu kadar güzel bir at görmemiştik. Leoparınkilere benzeyen benekleri vardı ve bakışları o kadar vahşi ve sinirliydi ki üzerine binenleri mümkün olan en büyük tehlikenin limanına götüreceği gibi duruyordu." Bu toplantının geri kalanında yaşananlar şu şekilde anlatılmaktadır: "Ancak, Muhammed Ağa, pistin etrafında ilerlemiştir. Bir anda sıçrayarak atın dizginlerini yakalamış ve tek bir hareketle hayvanın sırtına binmiştir. Üzerinde daha önce hiç tecrübe etmediği bir ağırlık hisseden ve Mısır eyerinin darlığı nedeniyle de rahatsız olan hayvan, tutkularına geçit vermiş ve öfkesinin had safhaya ulaştığı noktada, farklı yönlere doğru atılmaya başlamıştır, fakat çabası nafiledir: Memlûk, dakikalarca süren bu öfke krizi boyunca sarsılmadan eyerin üzerinde kalmıştır. Prens ve yardımcıları bu olayı şaşkınlık içerisinde izlemiş, ilerleyen dakikalarda, başta son derece asi olan hayvanın, kendisini kontrol eden üst düzeyde yetenekli bu binicinin en ufak uyarısına bile gayet itaatkâr şekilde yanıt verdiğini görmüşler ve bu beceriyi kabul ederek takdirle karşılamışlardır." *European Magazine*, Kasım 1803; *Annual Register*, 1803, s. 455, *Morning Chronicle*, Pazartesi 14 Kasım 1803.

57 11 Kasım 1803 tarihli *Morning Post*. Ayrıca bkz. 7 ve 12 Kasım 1803 tarihli *Morning Post*.

Diğer taraftan, Elfi Bey, başkent Londra ve çevresinde gezilere de çıkmıştı. Mesela, Kasım ayının başlarında, İngiliz hükümeti tarafından, denizcilerin tedavileri ve diğer sağlık hizmetleri için tahsis edilmiş bir bina olan Greenwich Hastanesi'ni ziyaret etmişti. Daha sonra gözlemevine gitmiş ve yıldızları gözlemek için kullanılan araçlara dair beğenisini dile getirmiştir.⁵⁸

10 Kasım'da, Londra doglarını ziyaret etmiş ve rıhtımları dolaştıktan sonra, Blackwall'a kadar ilerlemiş ve burada atölyeleri ve depoları incelemiştir. 23 Kasım'da Londra Kulesi'ni görmeye gitmiştir. Son olarak 8 Aralık'ta, *Doğu Hint Adaları Şirketi* (East India Company) tarafından kendisine yapılan davete icabet ederek *Doğu Hindistan Evi*'ne bir ziyaret düzenlemiştir. Araçtan inişinde şirketin başkan yardımcısı tarafından karşılanmış ve burada şirketin başkanı, bazı idarecilerle birlikte kendisiyle sohbet etmiştir. Elfi Bey, daha sonra, şirketin New Street'te bulunan depolarını ziyaret etmiştir⁵⁹.

Şehrin güçlü şirketlerine yapılan ziyaretler, krallığın önemli şahsiyetleri ile yapılan görüşmeler⁶⁰ ve Londra'nın önde gelen isimleriyle yapılan toplantılar, şüphesiz, *Doğulu* Bey üzerinde ciddi tesirler bırakmış olmalıdır.⁶¹ Bu noktada, pozitif ve pratik bir fikrî tabiata sahip Elfi Bey, *Doğu*'ya *Batı* tarzı bilim ve sanatı getirerek, ülkesi açısından bir terakki arzulamış olabilir. Her ne kadar bu fikrini tatbik edemese de en azından bu türlü fikirlere sahip olduğunu bilmekteyiz. Elfi Bey, bu konuda bir öncü olarak addedilebilir, zira daha sonra Muhammed Ali tarafından Batı tarzı modernleşme benimsenmiş ve başarıyla uygulanmıştır.

58 12 Kasım 1803 tarihli *Times*.

59 Ziyaretinin ardından *Doğu Hindistan Evi*'ne geri dönerek sırasıyla toplantı salonuna, satış salonuna ve yazışma salonuna geçmiştir. Bu ünlü bina, pek çok ilginç nesneye ev sahipliği yapmaktaydı. "*Elfi Bey, Marki Cornwallis'in Tipu Sultan'dan aldığı gösterişli bronz bir topun kalıbını büyük bir dikkatle incelemiştir. Daha sonra kendisine, bir gösteri sunmuşlardır. Bu gösteri, Seringapatam Sarayı'ndan getirilen 'kaplan müzikali'dir, söz konusu saray bütün masrafları karşılamış ve Elfi Bey'in onuruna, içlerinde God save the King ve Rule Britannia parçalarının da bulunduğu bazı şarkılar çalınmıştır. Kendisine ayrıca, diktatörün tabure olarak kullandığı ünlü altın rengi kaplan kafası da gösterilmiştir. Tabloları dikkatlice inceledikten sonra Memlûk lideri, doğu edebiyatının mücevherlerinin bir arada bulunduğu hazineleri barındıran şirket müzesine geçmiştir. Özellikle, Vichnou'nun resimleri ile Shri Bhagvata'nın şiiri dikkatini çekmiş ve Doktor Fleming tarafından Hint Adaları Şirketi'ne yakın zamanda sunulmuş bu ünlü eseri süsleyen muhteşem çizimleri incelemiştir.*" 9 Aralık 1803 tarihli *Times*.

60 21 Kasım tarihli *Morning Post* Gazetesi, bir gün önce Elfi Bey'in York Dükü'nün Portman Meydanı'ndaki evinde akşam yemeği yediğini kaydeder.

61 17 Kasım tarihli *Morning Post*'ta şu ifadeler yer almıştır: "*Elfi Bey, başkentten görkeminden ve ihtişamından son derece memnun kalmıştır, bu durum kendisini tahmin edilenden daha fazla etkilemiş, söz konusu ihtişam Doğu'nun gösterişe düşkün fakat kötü olan zevkenden son derece farklı olduğu için bizim zarif sanatlarımızın ve zanaatlarımızın bir kısmını kendi ülkesine de götüreceği tahmin edilmektedir. Hükümetimizin izin vermesi halinde, Mısır'a giderken kendisine eşlik etmek üzere önemli sayıda edebiyatçıyı, astronomu, coğrafyacığı, doktoru, cerrahı ve sanatçıyı da ülkesine davet edecektir.*" Bkz. 17 Kasım 1803, *Morning Post*, Ayrıca İngiliz basınında yer alan haberlerin bazıları için ayrıca bkz. Youssef M. Choueiri, *Modern Arab Historiography: Historical Discourse and the Nation-State*, London: Routledge Curzon 2003, s.214-220.

Görüş

Akademik
Bakış

59

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

Aralık ayının ortalarına doğru, bütün Londra'da, karoser ustaları Stoddart ve Benwell'in, Muhammed Bey Elfi için güzel bir araç tasarladıkları konuşulmaya başlanmıştır. Buradan Elfi Bey'in mümkün olduğunca hafif ve Memlûk zevkine uygun bir araç istediği anlaşılmaktadır.⁶²

Ne var ki gezintiler ve eğlenceler, ziyaretler ve resepsiyonlar, hiçbir zaman Memlûk liderine seyahatinin siyasî amacını unutturmamıştır. Londra'ya gelişinden itibaren kendisine gösterilen nezakete rağmen Elfi Bey, İngiliz Hükümeti tarafından soğuk karşılanmıştır. Elfi Bey'in ünlü bir asker olduğu, samimiyeti, ideallerine son derece sadık olduğu ve Londra'da sergilediği müsbet tavırların İngiliz bakanlarda bir tesir yaratmadığı anlaşılmaktadır.⁶³ Babıâli tarafından Mısır idaresine atanan yeni vali Ali Paşa'nın, burada Memlûk beylerini kışkırtmak ve Fransızların desteğini almak için⁶⁴ uğraşmaları konusunda boş yere uyarılarda bulunulmuştur. Zira Lordlar Kamarası bütün bu anlatılanlara kayıtsız kalmış görünmektedir: Kamara kendi siyasetinin dışına çıkmamış ve Memlûk lideriyle görüşmeyi reddetmiştir. Kasım ayının başında Mısır'dan gelen haberler neticesinde Elfi Bey yeni bir girişimde daha bulunmuştur. Elfi Bey'in talebi üzerine, Mısır'daki İngiliz ordusunun eski general yardımcısı ve aynı zamanda Memlûk liderinin yanında tercüman olarak görev yapan Albay Moore, uzun bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda, Elfi Bey'in İngiltere'ye İngiliz hükümetinin yabancı güçlerle yeni savaşlara ve anlaşmazlıklara girmesine sebep olacak bir destek bulma niyetiyle gelmediğini belirtir. Albay Moore yazısında, "Elfi Bey'in kendisi ve kardeşlerinin, sultana karşı isyan suçlamalarından aklanmak, İngiliz hükümetinin himaye ve desteğini elde etme isteklerinin haklı gerekçelerini sunmak amacıyla bu seyahati gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Diğer taraftan; Fransızların karaya asker çıkarması arasında Mısır'da beyleri meşgul eden durumu ve Fransızlara karşı sürekli olarak gösterdikleri büyük mukavemetten bahsederek, Osmanlı güçlerine sürekli verdikleri destek hatırlatılmıştır. Albay Moore, Fransızlar Mısır'a çıktığında, sadrazamın Heliopolis'teki mağlubiyetinin ve Türk ordusunun geri çekilişinin, beylerin Kahire'de bulunan ailelerinin, dostlarının ve mallarının korunması vaadi üzerine Yukarı Mısır'ın idaresini Fransızlara devretmek ve onların yönetimini kabul etmek mecburiyetinde kaldığını ifade etmiştir.⁶⁵ Hatta bu şekilde Fransızlarla sağlanan barış

62 Bkz. Douin, a.g.m., s. 112.

63 Douin, a.g.m., s.113.

64 Sir G. C. Brathwaite Broughton'dan John Sullivan'a, 17 Ekim 1803 tarihinde yazılan mektup için bkz. NA, WO, 1/347.

65 Douin, a.g.m., s. 113, Fransızlarla 1801 senesinde anlaşma yoluna giden Memlûk liderlerinden Murad Bey'di (Nisan 1801). Buna göre Fransa, Yukarı Mısır'ın Memlûk beyleri tarafından yönetilmesine müsaade etmiştir. Karşılığında da beyler, Fransa'ya sadık kalacaklarına söz vermişlerdir. Bu esnada Tamburacı olarak bilinen ve Murad Bey'inde kuşdaşı olan Osman Bey el-Çukadar, Murad Bey'in yerine liderliği devralmıştır. Bkz. Abd al-Rahman Al-Jabarti, *Abd al-Rahman al-Jabarti's History of Egypt*, T. Philipp, M. Perlmann (Ed.), c.3-4, Stuttgart: Franz Steiner 1994, s. 244, ayrıca bkz. Louis Reybaud, *Histoire De L'Expedition Française En Egypte*, c. I, A. J. Dénain, Libraire- Editeur, Paris 1830-1836, s. 387-388.

süreci devam ederken “İngiliz ordusu Abukir’e çıkartma yapmış ve İngiliz komutanlar Memlûk beylerine yeni bakış açıları sunmuştur. General Hutchinson’un Memlûklerin öncelikli haklarını yeniden elde etmelerini sağlama vaadine binaen ve bu vadin yalnızca sözde kalmayıp, yazılı hale getirilerek mühürlenmesiyle (General Hutchinson dini, kralı ve onuru üzerine yemin etmiştir) Memlûkler, kendi kaderlerini hatta mevcudiyetlerini riske atarak” yeni müttefikleri ile işbirliği içerisinde Fransızlarla bağlarını koparmayı kabul etmişlerdir. Moore yazısına şu şekilde devam etmektedir: “Memlûkler İngiliz ordusuna karşı gelmiş veya en basitinden Fransızların büyük vaatlerle tarafsızlıklarını koruyacaklarına yönelik ikna edici iddialarını kabullenmiş olsalardı, bundan İngiliz hükümetini General Hutchinson bilgilendirirdi. Ancak, Osmanlı hükümeti tarafından, ceza olarak beyler tutuklanmış, liderleri Osman Bey ve şerikleri öldürülmüştür. Beyler, İngiliz generalin kendilerini tamamen yok olmaktan kurtaran müdahalesini minnetle hatırlamaktadırlar, ancak Türkler, beylere karşı ciddi bir savaş girişmiş ve onları Yukarı Mısır’a kadar takip etmişlerdir. Bununla beraber, Memlûkler Said sınırında köşeye sıkıştıklarında, kazanmaları imkânsız olduğu halde silahlarını düşmanlarına doğrultmuşlardır. Tanrı, davalarının haklılığından dolayı onlara merhamet etmiş ve sürekli zaferler ihsan etmiştir.”⁶⁶

Albay Moore’un Memlûk beyi adına kaleme aldığı bu yazıda Babîâli ye yönelik tenkitleri de bulunmaktadır: “Fakat zaferlerinin ortasında, Lord Cavan⁶⁷ ve General Stuart’ın şahit olduğu üzere, beyler sürekli olarak galipten ziyade mağlup gibi hareket etmeye devam etmişlerdir. Hükümdarlarına karşı itaate kusur etmemişler ve bakanlarına mütemadiyen mütevazı barış taleplerini yinelemişlerdir. Ancak aldıkları cevap, sadece yıpratıcı muharebeler olmuştur. Babîâli, ağzına “sürgün” ya da “imha” kelimelerinden başka bir kelime almamış ve amacını gerçekleştirmek için Mısır’a büyük bir ordu göndermiştir. Umutsuzluğa kapılan beyler, çareyi Aşağı Mısır’a inmekte ve hala İskenderiye’yi işgal altında tutan General Stuart’ın himayesi altına girmekte bulmuşlardır.”⁶⁸

Albay Moore, son olarak; beylerin General Stuart’ın tavsiyelerine karşı gösterdikleri itaati ve zafere yönelik kararlılıklarını vurgulamış ve İngiliz hükümetini bu denli kutsal bir şekilde verilen ve bu kadar içten inanılan sözleri yerine getirmeye ve beylere yapacağı yardımın boyutlarını açık bir şekilde belirtmeye davet ederek sözlerini sonlandırmıştır.⁶⁹

Mısır’ın vaziyetine baktığımızda ise, 1803 yılı Mayıs ayının başında Arnavutların isyanı, Mısır valisinin otoritesini ortadan kaldırmıştı. Arnavut birliklerinin lideri Tahir Paşa’nın bir ayaklanma esnasında öldürülmesi, Memlûk beylerinin Kahire’ye dönüşünü hızlandırmış ve Mehmed Ali, beylere kapıla-

66 Albay Moore’un raporu, Kasım 1803 ve Elfi Bey tarafından sunulan yazı için bkz. NA, WO, I/ 347, ayrıca bkz. Douin, a.g.m., s. 114.

67 Mısır ordusunun yönetiminde Hutchinson’un halefi.

68 Bkz. Kasım 1803, NA, WO, I/ 347.

69 Bkz. Kasım 1803, NA, WO, I/ 347.

rı açmıştır. Memlûkler ve Arnavutlar, işbirliği içerisinde kaçan valiyi takip etmişler ve Dimyat'ta yakalamışlardır. Mevcut durumda İskenderiye hariç, bütün Mısır onların idaresine girmiş görünmekteydi. Bunlara bağlı olarak, bahsi geçen felaketin büyümesi karşısında Babiâli'nin, beylerle ilgilenme ve netice olarak üç yıl boyunca beylere vermeyi reddettiği hakları iade etme konusunu gündeme aldığı açıktır. Aslında, kasım ayı başlarında Sultanın Memlûk beyleri hakkında kararı kesinleşmiş ve bu kararın hayata geçirilmesi Mısır Valisi Ali Paşa'ya bildirilmişti.⁷⁰

20 Aralık 1803'te İngiliz Dışişleri Bakanı, İstanbul'daki işlerden sorumlu Drummond'a yazdığı mektubunda, Mısır'daki Türk iktidarının yok olmaya yüz tuttuğunu ve mevcut durumun, Mısır'ın emniyetini tesis etme yönünde haklı bir arzusu bulunan İngiliz hükümetini endişelendirdiğini belirterek, İngiltere'nin yaptığı yardımların kendisine Babiâli ile açıkça konuşma hakkı tanıdığını hatırlatmıştır. Bu minvalde beyler, Mısır'daki İngilizlere önemli hizmetler sunmuşlardır. Bu tür hizmetler, kendilerine Fransız işgalinden önce sahip oldukları konumu yeniden sağlama hakkını tanımaktadır.⁷¹

İngiliz bakanın mektubunda, Osmanlı hükümeti, beylerin vaziyetine yerli ilgi göstermediği için eleştirilmiştir. Osmanlı birliklerinin sürekli olarak Memlûkler karşısında yenilgiye uğradığı, beylerin İskenderiye dışında bütün Mısır'ı ele geçirdiği ve Babiâli'nin otoritesini yeniden inşa etme hususunda en ufak bir şansının bulunmadığı da belirtilmektedir. İngiltere nazarında, Sultanla uzlaşmaya varabilmenin mümkün olan tek yolu, beylerin Babiâli'nin egemenliğini kabul etmeleri ve Babiâli'ye, Yüce Hükümdarın talep etmesi halinde miktarı arttırılarak senevî vergi ödemelerinin ve işlerin yürütülmesi hususunda İngiltere Majestelerine bağlı olarak hareket etmeleridir. Bu koşullar altında beyler, iktidarı ellerinde tutacak ve Fransızların Mısır'a gelmesinden önce sahip oldukları haklara yeniden kavuşacaklardır.⁷²

Elfi Bey'in Londra seyahatinin başarılı olup olmadığını, özelde Elfi Bey'in, genelde ise Memlûk beylerinin bundan sonraki tarihlerine bakarak cevaplayabiliriz. Şüphesiz, şartlar ve Mısır'da meydana gelen olaylar neticesinde yaşanan değişim, Elfi Bey'e yardımcı olmuştur; fakat kişisel niteliklerinin, davasına olan inancının, girişkenliğinin, müttefik arayışlarının ve samimiyetle

70 Drummond'dan Bakana, 7 Kasım 1803 bkz. NA, FO 78/40, Bu konuyla ilgili olarak İngiliz bakan şu ifadeleri kaleme almıştır: "Majestelerinin muhteşem gidişata, beylerin Mısır'daki İngiliz güçleriyle işbirliği içerisinde hareket ederek sundukları sadık hizmetlere inancının tam olduğu, Majestelerinin sadık müttefikleri olarak gördüğü beyler ve onların yasal hükümdarları arasında bir uzlaşma sağlamak için Babiâli'deki büyükelçisi aracılığıyla kendi güçlerini ve Babiâli üzerindeki etkisini derhal kullanacağı ve Fransızların Mısır'ı işgal ettiklerinde sundukları avantajlardan daha fazlasını sunarak Mısır'da beylerin çıkarlarını yeniden muhafaza etmeye yönelik adım atacağı konusunda Ekselanslarını bilgilendirme onuruna eriştim." 15 Aralık 1803, NA, WO, 1/ 347.

71 Bakandan Drummond'a, 20 Aralık 1803, NA, FO 78/40.

72 Bakandan Drummond'a, 20 Aralık 1803, NA, FO 78/40.

değer verdiği iddiaların bu kısa süreli başarıdaki rolü inkâr edilemez. Elfî Bey, bu şekilde kazanılan bir başarıyı, pek tabii kendi başarısı olarak kabul edebilir. Bu aşamadan itibaren atması gereken tek adım, Mısır'a geri dönmek ve görevi süresinde edindiği izlenimleri diğer Memlûklere aktarmaktır. Fakat Londra'yı terk etmeden önce, kendisine son bir iyilik daha yapılması konusunda ısrar etmiştir. Kralın huzuruna kabul edilme isteğini belirtmiştir. General Stuart, bu isteği yerine getirmek için, gösterişli bir törene müsaade etmeyen protokol kuralları gereğince, Memlûk liderini tatmin edecek bir çözüm bulmuştur. 18 Aralık Pazar günü öğleye doğru Elfî Bey, Lord Blantyre, Albay Moore, tercüman ve diğer Memlûk ekibi eşliğinde Windsor'a varmış ve şatonun konaklama kısmına geçmiştir. Kısa süre içerisinde General Stuart'ın da aralarına katılmasıyla grup saraya doğru yola koyulmuş ve konut ziyaretine başlamışlardır. Diğer taraftan Kral, Kraliçe, prensesler ve Cambridge Dükü dinî törenin ardından şatoya geçmişler ve silah salonunda Elfî Bey, General Stuart tarafından kendilerine takdim edilmiştir. *Times Gazetesi*'nde yer verildiği şekliyle, "Memlûk lideri Majestelerinin karşısında saygıyla eğilmiş, onlar da bu jeste son derece nazik bir karşılıklıta bulunmuşlardır. Elfî Bey ile uzun süre görüşmüşler ve gerek kendisinin gerekse diğer Memlûk beylerinin cesaretine övgüde bulunarak, Memlûklerin İngiliz ordusuna sunmuş olduğu hizmetlerden dolayı memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Majesteleri, adab-ı muâşerete uygun olarak, Elfî Bey'in görevinin siyasi amaçlarından bahsetmekten kaçınmıştır."⁷³ Diğer taraftan "Elfî Bey, Majestelerine kendi tarafının sarsılmaz bağlılıklarını sunmaktan gurur duyduğunu, kendisinin ve kardeşlerinin fetihler ve insanlık söz konusu olduğunda dünyada eşinin bulunmadığını düşündükleri bu millete karşı saygı duyarak İngiltere'ye geldiğini, cesur İngiliz orduları sayesinde ülkesinin özgürlüğe kavuştuğu hakikatinin halkının gönlünde kalıcı olarak yer ettiğini, yine Majestelerinin desteğiyle gerek imparatorları olan Yüce Sultanın onuru ve ihtişamı gerekse kendi halkının geleceği için Mısır'da barış ve huzurun yeniden inşa edilebileceğine inandığını ve tıpkı bir baba-oğul gibi Hükümdarlarının ve kendilerinin yalnızca ortak çıkarlarının bulunduğunu"⁷⁴ dile getirmiştir. Elfî Bey'in bu kısa konuşmasının, önceden hazırlanmış uzun bir söyleme nazaran daha sıcak bir samimiyetle anlık bir coşku etkisi yarattığı *Times Gazetesi* tarafından ifade edilmiştir. Elfî Bey ve beraberindekiler, Windston'dan ayrılarak Lord Hawkesbury, Lord Saint-Vincent, Sullivan, Sir Evan Naplean ve bazı kabine üyeleri ile birlikte Lord Hobart'ın Roehampton'da bulunan evine akşam yemeğine gitmişlerdir.⁷⁵ Görüldüğü üzere, Memlûk liderinin Londra'ya yaptığı ziyaret, son derece önemli bir görüşmeyle sona ermiştir.

20 Aralık'ta Elfî Bey Portsmouth'a doğru yola çıktı. Kaptan Benjamin Hallowell komutasındaki *Argo* isimli bir savaş gemisi, İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından Elfî Bey'i Mısır'a götürmek üzere hizmete sunulmuştur. Elfî Bey, Portsmouth'a gece ulaşmış ve Kral George hanında kalmıştır. Ertesi

73 Bkz. 20 Aralık 1803 tarihli *Times Gazetesi*.

74 Bkz. 20 Aralık 1803 tarihli *Times Gazetesi*.

75 Bkz. 20 Aralık 1803 tarihli *Times Gazetesi*.

gün mühimmat deposunu ziyaret etmiş ve buhar makinelerini incelemiştir. Hallowell, Elfi Bey'in, mühimmat deposunda çalışır durumda gördüğü ateşleme makinelerinden bir tanesini yanında götürmek istediğini ve bu makinelerden birinin kısa süre içerisinde kendisine gönderildiğini belirtmiştir.⁷⁶

Elfi Bey'in İngiltere'den ayrılış tarihinin 23 Aralık 1803 olması öngörülmüştür; ancak hava muhalefeti tarihte değişikliğe sebep olmuştur. Sefer süresince Elfi Bey'in bütün ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan Hallowell'in anlattığına göre, "bir akşam iki şişe *milk-punch*'ı tek başına içtikten sonra Elfi Bey, hizmetlisine söz konusu içecekten yüz şişe ve en kaliteli çaydan da iki kasa almasını emretmiş", Hallowell bu emir üzerine piyasada bulabildiği bütün *milk-punch*'u (24 kasa) toplatmıştır. "*Fakat milk-punch gemiye yüklendikten sonra Bey bu içeceklerin adını artık duymak istemediğini*" söylemiştir. Hallowell, içeceklerin maliyetini kendisi karşılamış ve "*Elfi Bey'in son derece kaprisli olduğunu ve verdiği bir emrin kısa süre sonra tersini söylediğini*"ni ifade etmektedir.⁷⁷

Aynı olay, bütün Londra'nın hayranlık duyduğu güzel araba için de yaşanmıştır. İmalatçı, muhtemelen arabanın Elfi Bey ile Mısır'a gideceğini düşünerek aracı Portsmouth'a göndermiştir. Ne var ki Elfi Bey, teslimatın Berkeley Meydanı'nda yapılması gerektiğini bahane ederek aracı almayı reddetmiştir. Fakat arabayı yapan şirketin temsilcisi olan Lee, Elfi Bey'i arabayı teslim almaya ikna etmişti. Ancak Elfi Bey aracı teslim aldıktan sonra "adalete değil güce boyun eğdiğini"⁷⁸ ifade etmiştir. Hallowell, ilginç bir biçimde günlüğüne şunları kaydetmiştir: "*Bey, ülkesini despot bir şekilde yönetmeye o kadar alışmış ki hiçbir karşı çıkışa ya da aykırılığa tahammül edemiyor.*"⁷⁹

Nihayet *Argo* Akdeniz'e doğru yelken açmıştır. Benjamin Hallowell ve misafiri arasındaki ilişkinin inişli çıkışlı olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir. Aslında *Argonun* kaptanı, Malta'dan geçişleri esnasında, daha önce hiçbir deniz seyahatinde bu kadar kaprisli mizaca sahip biri ile karşılaşmadığını yazmıştır.⁸⁰ Ayrıca şunları da eklemiştir: "*Sürekli olarak içtiği piposu olmasa hiçbir şey onu sabit tutamaz, istekleri ve kaprisleri rüzgârlardan daha değişken*". Gemi, 14 Şubat 1804 tarihinde Elfi Bey'i ve yanındakileri İskenderiye ve Reşid arasında kıyıya yakın bir bölgede yer alan İdku isimli küçük bir köye bırakmıştır. Mısır'a ayak bastığı andan itibaren Memlûk beyinin endişelerinin arttığını anlamak mümkündür.⁸¹ Jabarti bu konuya ilişkin olarak şunları yazmıştır: "*Bu yolculuk ona çok şey öğretti. Bu ülkenin refahını, hükümetlerinin izlediği etkili politikayı, halkının zenginliğini, sanayinin gelişimini ve gerçek dinin bir parçası olmasalar dahi işlerinde hüküm süren adaleti ve ülkele-*

76 Douin, a.g.m., s.118.

77 Bkz. NA, WO, I/347, Hallowell'den Sullivan'a, Spithead, 31 Aralık 1803.

78 Bkz. NA, WO, I/347, Hallowell'den Sullivan'a, Spithead, 31 Aralık 1803.

79 Bkz. NA, WO, I/347, Hallowell'den Sullivan'a, Spithead, 31 Aralık 1803.

80 Bkz. NA, WO, I/347, Hallowell'den Sullivan'a, Spithead, 31 Aralık 1803.

81 Bkz. Henry Dodwell, *The Founder of Modern Egypt A Study of Muhammad Ali*, Cambridge University Press, Cambridge, 1931, s.15-16.

rinde hiçbir fakirin, dilencinin, ihtiyaç sahibinin bulunmamasını sağlayan bütün unsurları kendi gözleriyle görmüştür.”⁸² Değişen fikir yapısı, Mısır'ın bütün yaralarını saracak ve onu refah içerisinde var olan bir ülke haline getirecek yolu kendisine sunmuştur. Düşünce tarzındaki bu değişimi, Mısır'a vardktan birkaç gün sonra Menouf'a yapmış olduğu önerilerde görmek mümkündür. Jabarti, bu konuda şunları söylemiştir: “Burada Süleyman el-Baab tarafından karşılandıktan sonra bu adamın ve diğere şehirlerde kendi şeriklerinin yaptıkları bütün “zorbalıkların” bilincinde olarak bütün gece yalnızca adaletten bahsetmiş ve adalet olmadan hiçbir ülkenin refaha ulaşamayacağını dile getirmiştir. Süleyman Bey'e şunları söylemiştir: “Bir adam, kendisini ve ailesini sütüyle, yağıyla, peyniriyle besleyen bir ineğe sahipse ineğin bakımını iyi yapmalı, büyüyebilmesi ve başka ürünler de verebilmesi için ihtiyacı olan bütün yiyecekleri temin etmelidir. Şayet ona ihtiyaç duyduğu yeterli gıdayı vermezse ve onu yorarsa, inek o kadar zayıf bir hale gelecektir ki öldürmek istese dahi inekte ne et ne de yağ bulabilecektir.” Ayrıca şunları da eklemiştir: “Eğer Tanrı bana Mısır'ın idaresini verirse, bütün zorbalıkları sona erdireceğim, nüfusu ve maddi imkânları artırarak adaleti getireceğim, Mısır halkını mutlu edeceğim; tek kelimeyle bu ülkeyi Tanrı'nın yarattığından daha güzel hale getireceğim.”⁸³

Muhammed Bey Elfi, Londra'ya Memlûklerin makûs kaderini değiştirmek için gitmişti. Başlangıçta neredeyse bir “elçi” gibi karşılanmışsa da, zamanla İngiliz ileri gelenleri ve kamuoyu nezdinde oryantal merakın bir nesnesi haline gelmiştir. Tavırlarından kıyafetlerine, yaşam tarzından eşlerine kadar Şarkın bir timsali olarak Londra'da kabul gören Elfi Bey'in, Mısır'ın bir zamanlar sözü dinlenen efendileri Memlûklere itibarlarını yeniden kazandırma gayreti neticesiz kalmıştır.

Sonuç

Bu çalışma bir Memlûk beyinin Londra seyahatinin diplomatik ve siyasî vecihlerinin yanı sıra, bir doğulu olarak yabancı bir kültürle karşılaşma serüvenini anlatmayı da amaçlamıştır. Şüphesiz Mısır Memlûklerinin taleplerini dile getirmek için yapılmış bu seyahat, Muhammed Bey Elfi'nin şahsî bir tecrübesi olarak kaldı. Zira Mısır'a döndüğünde “İngilizlerin adamı” olarak kendisine şüpheyle bakılacaktır. Bunun yanı sıra, İngiltere'de gerçekleştirmeye çalıştığı diplomatik teşebbüsleri karşılıksız kalacaktır. Londra edindiği tecrübeyle Mısır'da gerçekleştirmek isteği şeyler hasmı durumundaki Osman Bey Bardisi'nin girişimleriyle neticeye ulaşamayacaktır. İhtimaldir ki Memlûk hizipleri arasında gelenekselleşmiş rekabet ve kıskançlık, Osman Bey Bardisi'yi, Elfi Bey'i takip etmeye, yakalamaya ve öldürmeye sevk etmişti. Bardisi'nin Elfi'yi ortadan kaldırma planı her ne kadar başarılı olamadıysa da, Memlûkleri zayıflatmıştır. Zira Napoleon'dan sonra Memlûkler Mısır siyasetinden sadece dışlanmamış ve aynı zamanda ülkelerinden çıkarılmaya da zorlanmışlardır.

82 Douin, a.g.m., s. 119.

83 El-Jabarti, a.g.e. , c. 4, s.198.

Her ne kadar Mısır, uluslararası bir mesele haline geldiği için Memlûkler de bunun bir parçası olarak kendilerine İngilizlerin desteğini almış gibi görünse de, artık Babîâlî'nin Mısır'da istemediği bir güçtür. Özellikle 1805 senesinden sonra oluşan yeni siyasî hava, Mısır'daki Memlûk teşkilatını siyasî, sosyal ve iktisadi alanda daha da zayıflattı. Zira artık Mısır'da hâkimiyet Balkanlardan gelen Mehmet Ali Paşa'nın ellindedir. Yeni düzen, geleneksel siyasî unsurları tasfiye edip, "modern" olanı hâkim kılacaktır. 1811 Mart'ına kadar Memlûkler varlıklarını her şeye rağmen sürdüreceklerdi ama bu süreç onlar için hem kendi içlerinde hizipleşme/rekabetin devamı, hem de Mısır'da maddî ve manevî itibar kaybı manasına gelmekteydi.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri:

NA, FO, 78/32.

NA, FO, 78/40.

NA, WO, 1/293.

NA, WO, 1/345.

NA, WO, 1/346.

NA, WO, 1/347.

BOA, HAT, 84/3459.

BOA, HAT 84/3450-E.

Gazete ve Dergiler:

The Times, 10 Ekim 1803.

The Times, 8 Ekim 1803.

The Times, 14 Ekim 1803.

The Times, 12 Kasım 1803.

The Times, 9 Aralık 1803.

The Times, 20 Aralık 1803.

Morning Herald, 8 Ekim 1803.

Morning Herald 12 Ekim 1803.

Morning Herald, 1 Kasım 1803.

The Observer (Ireland), 9 Ekim 1803.

The Observer (Ireland), 23 Ekim 1803.

Morning Post, 15 Ekim 1803.

Morning Post, 17 Ekim 1803.

Morning Post, 18 Ekim 1803.

Görüş

Akademik
Bakış

66

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

Morning Post, 27 Ekim 1803.

Morning Post, 29 Ekim 1803.

Morning Post, 29 Ekim 1803.

Morning Post, 8 Kasım 1803.

Morning Post, 3 Kasım 1803.

Morning Post, 7 Kasım 1803.

Morning Post, 10 Kasım 1803.

Morning Post, 11 Kasım 1803.

Morning Post, 21 Kasım 1803.

Morning Post, 17 Kasım 1803.

Morning Chronicle, 12 Ekim 1803.

Morning Chronicle, 14 Kasım 1803.

Annual Register, 1803, s.455.

"Mahomed Bey Elphy Morat," *Philadelphia Repository and Weekly Register*, 18 Şubat 1804

The Gentleman's Magazine, 7 Ekim 1803, s.972

European Magazine, 12 Kasım 1803.

AIKEN George L., "An Arab's Faith: A Tradition of Modern Egypt", *Ballou's Monthly Magazine*, 32, 2, 1870, s.155.

Yayınlanmış Kaynaklar ve Literatür:

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, c.7, Dersaadet: Matbaa-i Osmani, 1309.

AL-JABARTI Abd Al-Rahman, *Al-Jabarti's Chronicle of the First Seven Months of the French Occupation of Egypt, Muharram-Racab 1213/15 June-December 1798*, (ed. ve çev. Shmuel Moreh), Leiden: Brill 1975.

AL-JABARTI Abd Al-Rahman, *Al-Jabarti's Chronicle of the French Occupation 1798. Napoleon in Egypt*, (çev. Shmuel Moreh), Princeton, Markus Wiener Publishers, 1997.

AL-JABARTI Abd Al-Rahman, *Abd al-Rahman al-Jabarti's History of Egypt, Aja'ib al-Âthar fi'l-Tarâjim wa'l-Akhabâr*, (çev. C. Pecheff, T. Philipp), (ed. Thomas Philipp, Moshe Perlmann), c.3/4 ve 4, Stuttgart: Franz Steiner Verlag 1994.

AYALON David, "Studies in Al-Jabarti I Notes on the Transformation of Mamluk Society in Egypt under the Ottomans", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 1, 3, 1960, p. 275-325.

CHOUËIRI, Youssef M., *Modern Arab Historiography: Historical Discourse and the Nation-State*, London: Routledge Curzon 2003.

COMTE DE NOË, *Mémoires Relatifs a l'expédition Anglaise Partie du Bengale en 1800*

Gazi

Akademik
Bakış

67

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

Pour Combatre en Egypte l'armée d'Orient, Paris 1826.

DOUIN Georges, "L'Ambassade D'Elfî Bey A Londres Octobre-December 1803", *Bulletin of Egyptian Institute*, 7, Cairo, 1924-1925, ss. 95-120.

DOUIN Georges, *Mohammed Aly, Pacha Du Caire (1805-1807) Correspondance des Consuls de France en Egypte*, Le Caire: Société Royale De Géographie D'Egypte 1926.

DRIAULT Edouard, *Napoleon'un Şark Siyâseti Selîm-i Sâlis, Napoléon, Sébastiani ve Gardane*, (çev. Köprülüzâde M. Fuat), (çev. yazı Selma Günaydın), Ankara: TTK 2013.

DODWELL Henry, *The Founder of Modern Egypt A Study of Muhammad Ali*, Cambridge: Cambridge University Press 1931.

DOGUEREAU Jean-Pierre, *Guns in the Desert: General Jean-Pierre DoguerEAU's Journal of Napoleon's Egyptia Expedition*, (çev. Rosemary Brindle), Westport: Praeger 2002.

DYKSTRA Darrell, "The French Occupation of Egypt, 1798-1801", *The Cambridge History of Egypt*, c.2, (ed. M. W. Daly), Cambridge University Press, Cambridge 1998, ss. 113-138.

FAHMY Khaled, "The Era of Muhammad Ali Pasha, 1805-1848", *The Cambridge History of Egypt*, (ed. M. W. Daly), c.2, Cambridge: Cambridge University Press 1998, ss. 139-179.

FEDORAK Charles John, "The French Capitulation in Egypt and the Preliminary Anglo French Treaty of Peace in October 1801: A Note", *International History Review*, 15, 1993, ss. 525-534.

GOLDSCHMIDT JR. Arthur - JOHNSTON Robert, *Historical Dictionary of Egypt*, Oxford: The Scarecrow Press 2003.

HAMIM Thoha, *The British and French Responses to Muhammad Ali's Policies*, Mc.Gill University, Montreal 1992 (Yayınlanmamış Master Tezi).

HOLT P. M., "Egypt and the Nile valley", *Cambridge History of Egypt*, (Ed. John E. Flint), c. 5, Cambridge: Cambridge University Press 2008, ss. 13-50.

HOLT P. M., "Mamluks", *EP*, Leiden: Brill 2012.

JORGA Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epeçeli), c. 5, İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2005.

L'Angleterre Et L'Egypte La Politique Mameluke (1801-1803), Societe Royale De Geographie D'Egypte.

KOÇAK Kamil, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2, 2008, ss. 141-183

Görüş

Akademik
Bakış

68

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015

MARSOT Afaf Lutfi Al-Sayyid, *A History of Egypt: From the Arab Conquest to the Present*, Cambridge: Cambridge University Press 1994.

MACKESY Piers, *British Victory in Egypt, 1801. The End of Napoleon's Conquest*, London: Routledge

MENGİN Felix, *Histoire de l'Égypte sous le gouvernement de Mohammed-Aly*, Paris 1829.

MOIRET J. M., *Memoirs of Napoleon's Egyptian Expedition, (1798-1801)*, (çev. ve ed. R. Brindle), London: Greenhill Books 2001.

MOURIEZ Paul, *Histoire Méhémet-Ali: Vice-rei d'Égypte*, c.1, Le Chappe, 1857.

Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi, (haz. Ali Akyıldız-Zekeriya Kurşun), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2014.

REYBAUD Louis, *Histoire De L'Expedition Française En Égypte*, c.1, A. J. Dénain, Paris 1830-1836.

SERTOĞLU Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c.5, İstanbul: Güven Basımevi, 1971.

TOLEDANO E.R., "Muhammad Alî Pasha." *EF*, Leiden: Brill 2012.

WARNER Oliver, *The Battle of The Nile*, London: B. T. Batsford Ltd. 1960.

WITTMAN William, *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria and Egypt, 1801*, London 1803.

YEŞİL Fatih, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, (ed. Seyfi Kenan), İstanbul: İSAM 2010, s. 391-494

YİĞİT İsmail "Memlûk", *İA* (TDV), c.29, ss. 90-97.

ZINKEISEN Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812)*, (çev. Nilüfer Epçeli), c.6, 7, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.

Pièces Diverses et Correspondance Relatives aux Opérations de l'Armée d'Orient en Égypte, Messidor, Paris, IX 1801.

Görüş

Akademik
Bakış

69

Cilt 9 Sayı 17
Kış 2015